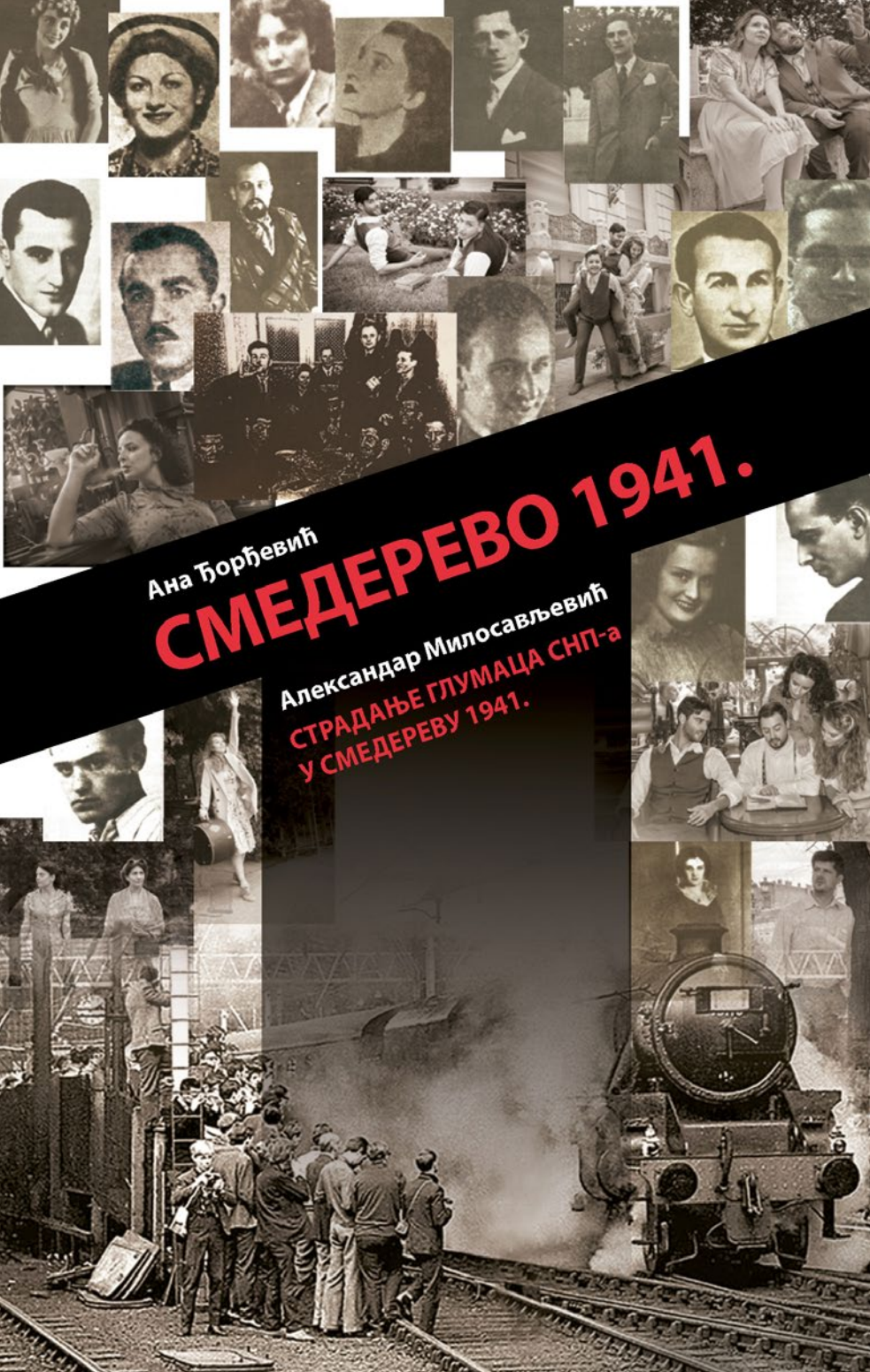

Ана Ђорђевић

СМЕДЕРЕВО 1941.

Александар Милосављевић

СТРАДАЊЕ ГЛУМАЦА СНП-а У СМЕДЕРЕВУ 1941.

Српско народно позориште

Ана Ђорђевић

СМЕДЕРЕВО 1941.

Александар Милосављевић

СТРАДАЊЕ ГЛУМАЦА СНП-а У СМЕДЕРЕВУ 1941.

Нови Сад, 2020

Николина Ђукановић, драматург

Од историјског догађаја до интимне приче

О настанку представе Смедерево 1941.

На факултету су професори од нас захтевали да на почетку сваког теоријског рада назначимо кључне речи. Тако ти, ваљда, усаде идеју размишљања о кључним речима, те их касније можеш навести и у случају најнебитнијег разговора, али и истински важних текстова, што заправо и није тако лоше.

Драмски комад *Смедерево 1941*. има више кључних речи, али процес, рад на представи, има једну доминантну, а то је *контекст*. На пробама се много говорило о атмосфери драме, околностима, и увек се инсистирало на разумевању контекста у ком се све одиграва. Помислићете – као и увек. *Књига Проповедникова* каже да нема ништа ново под сунцем, па се тако помирите с клишеима и са оним *као и увек*, јер као и увек, радња комада се не тиче само конкретне трагедије чији су актери људи у Смедереву – ово је представа о свима који су трпели или трпе последице агресије. Утешно је да ова прича нуди веру у то да пресија не може трајати довека и да ствар негде мора пући. Ако и звучи депресивно заправо је утешно, јер свако уплитање у туђу судбину, угрожавање туђег живота, гушење слободне воље, носи последице. Рецимо, трпилац ће у једном часу, ипак, да уграби своју слободу, ослободиће се агресора па таман и властитом смрћу.

Током рада на читаћим пробама бавили смо се контекстом – историјским подацима, чињеницама, а онда бисмо све прочитано, у једном моменту, склонили на страну и почели да правимо представу. Кад су овакве теме у питању, битно је не поклекнути под теретом историје и испричати своју причу. У подсвести смо увек држали одговор на питање зашто то радимо и зато смо се, да не застранимо, у кризним ситуацијама враћали основама. Но, зашто смо радили ову представу?

Зато што желимо да се сећамо трагично страдалих глумаца.

Зато што желимо да се не забораве велике трагедије нашег народа и свих страдалих у Смедереву те 1941. године.

Зато што не смемо да заборавимо шта је нацизам.

Зато што се ни данас не зна ко је одговоран за трагедију, а изостанак одговора на конкретна питања увек је одлично полазиште за драмски текст.

И то су само неки од одговора.

Историјска тема са собом увек носи дилему шта је за нас слобода, а шта су ограничења када јој приступамо. Ана Ђорђевић је, чини ми се, прочитала све што се могло прочитати о настрадалим глумцима, али се није оптеретила њиховим ликом и делом, него је измаштала своје глумце. То је била мудра одлука. Тајну о кривици је употребила да гради трилерску атмосферу која се преплиће са врло личним причама; и то је била мудра одлука, јер, открићу Вам тајну: публика воли напетост. Интересантно је да када ауторка преплиће свој текст са текстом Ф. М. Достојевског, али и када своју драму подиже на филозофски ниво у разматрањима о нацизму – тада показује праву мудрост као стваралац (не у тактици, него у размишљању).

Резултат је емотивна и потресна представа којој емоција није основни квалитет, али јесте њен веома доминантан елеменат. Публика, након одгледане представе, често одлази уплакана питајући се – а и питајући једни друге – како је могуће да никада ништа нису чули о једном тако битном догађају.

И заиста, како?

Ана Ђорђевић

СМЕДЕРЕВО 1941.

Београд, 2019

Ликови

ГЛУМАЦ МАРКО
ГЛУМАЦ ЈОВАН
ГЛУМАЦ РАНКО
ГЛУМИЦА ВЕСНА
ГЛУМИЦА МАРИЈА
ГЛУМИЦА ВИДА
ГЛУМИЦА МИЛИЦА
СВЕДОК 1
ПРОПИТИВАЧ 1
МЛАЂИ БРАТ СВЕДОКА 1
МИЛИЧИНА МАЈКА
ЧИНОВНИК
СВЕДОК 2
ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
ПАС МЕДЕНА ЧУПИЋ
ПАС КЛЕМПА ЋОПИЋ
ПАС ЉУБИЦА ФЛЕКИЋ
ПАС ГРДАНА ЖУТИЋ
ПАС ДУШКА ЗЛАТКА ТРПЧИЋ
ЦИГАНКА
ПРОПИТИВАЧ 2
РАНКОВА МАЈКА
ПРОПИТИВАЧ 3
ДИРЕКТОР
СВЕДОК 3
ПРОПИТИВАЧ 4
МАРТА
СВЕДОК 4
КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
ПРОПИТИВАЧ 5
СВЕДОК 5
ПРОСАЦ
ПРОПИТИВАЧ 6

1. сцена

(1939. Нови Сад. Народно позориште Дунавске бановине. Једна од првих проба *Злочина и казне*. На сцени су глумци Јован и Милица. Марко кружи око њих, слушајући их и дајући им индикације.)

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Ево шта је моје гледиште. Ради се о томе да се сви људи деле на „обичне“ и „необичне“.

ГЛУМАЦ МАРКО
Сасвим смирено, разложно.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Обични људи морају да живе у покорности и немају права да крше закон.

ГЛУМАЦ МАРКО
То је излагање идеје.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
А „необичан“ човек има право...

ГЛУМАЦ МАРКО
Полако.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
А „необичан“ човек има право... нема официјелно право, него има право да допусти својој савести, да прекорачи... неке препреке, а и то једино онда, ако то изискује остварење његове идеје, која је понекад спасоносна за цело човечанство. И уколико би било потребно да се жртвује живот једнога, десеторице, стотине људи, који сметају тој идеји, он би имао право и био би чак у обавези... да уклони тих десет или сто људи. Ако је потребно ради идеје да пређе преко леша и преко крви, он може да допусти себи, да пређе.

ГЛУМАЦ МАРКО
Тишина.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
По чему се разликују ти необични људи од обичних?

ГЛУМАЦ МАРКО
По чему се разликују ти необични људи од обичних?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Хоћу да кажем, има ли много таквих људи, који имају право да кољу друге, тих „необичних“?

ГЛУМАЦ МАРКО
Има ли много таквих људи, који имају право да кољу друге, тих „необичних“?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Има ли много таквих људи, који имају право да кољу друге, тих „необичних“?

ГЛУМАЦ МАРКО
Има ли много тих „необичних“, тих који имају право да кољу друге?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Има ли много тих „необичних“, тих који имају право да кољу друге? (Марку) Тако ћемо?

ГЛУМАЦ МАРКО
Тако.

2. сцена

(1941. Смедерево. Улази Пропитивач 1, Немац, говори за записник.)

ПРОПИТИВАЧ 1
Експлозија могуће јачине око десет милиона коњских снага. Преко 350 вагона муниције, око 40 вагона експлозива и 4 вагона црног барута уништено.

(Улази Сведок 1, младић од око 25 година.)

ПРОПИТИВАЧ 1 (Сведоку)
Седите.

СВЕДОК 1
Хвала.

ПРОПИТИВАЧ 1
Смедерево, 7. јун 1941, 18 часова.

ПРОПИТИВАЧ 1
Ради утврђивања...

СВЕДОК 1
... истине...

ПРОПИТИВАЧ 1
.... одговараћете на моја питања искрено, тачно и конкретно. Да ли сте дана 5. јуна текуће године...

СВЕДОК 1
Прекјуче...

ПРОПИТИВАЧ 1
... непосредно пре и у време експлозије складишта муниције, смештеног у смедеревској тврђави, били присутни у граду Смедереву?

СВЕДОК 1
Као и у данима који су експлозији претходили, уназад 25 година, да. Био сам.

ПРОПИТИВАЧ 1
Одговорите, прецизно наводећи, шта сте радили дана 5. јуна...

СВЕДОК 1
Прекјуче...

ПРОПИТИВАЧ 1
... текуће године, у периоду од 6 часова ујутру до 14 часова и 14 минута, то јест до тренутка када се догодила експлозија складишта муниције, смештеног на смедеревској тврђави?

СВЕДОК 1
У 6 часова спавао, у 7 часова... и даље спавао. У 8 часова и даље спавао, али не чврсто. У 9 часова устао.

ПРОПИТИВАЧ 1
У 9?

СВЕДОК 1
Мање-више.

ПРОПИТИВАЧ 1
Не радите?

СВЕДОК 1
Немам посао.

ПРОПИТИВАЧ 1
Нисте запослени?

СВЕДОК 1
Нисам запослен. Немам посао.

ПРОПИТИВАЧ 1
Били сте запослени?

СВЕДОК 1
Био. Отпуштен.

ПРОПИТИВАЧ 1
По нашем доласку?

СВЕДОК 1
По вашем доласку.

ПРОПИТИВАЧ 1
Даље!

СВЕДОК 1
Шта даље?

ПРОПИТИВАЧ 1
Кад сте устали...?

(*Флешбек*. Улази Млађи брат Сведока 1, око 14 година. Носи лупу.)

СВЕДОК 1
Мој брат...

МЛАЂИ БРАТ
Кад светлост прође кроз ово стакло, овако заобљено, она се згусне, свеже се, скупи, сузи, збије, к'о расуто снопље кад се добро увеже и притегне. Сунчева светлост расута кроз атмосферу, тако се сједини, тако стисне да се с друге стране створи слика новог сунца.

СВЕДОК 1 (Брату)
Могао би се тако и пожар изазвати. Врати лупу где си је нашао.

(Крај *флешбека*. Пропитивач прави белешку у нотесу.)

СВЕДОК 1
И изађем на улицу.

ПРОПИТИВАЧ 1
Куда сте ишли?

СВЕДОК 1
Не могу на то питање прецизно да одговорим.

ПРОПИТИВАЧ 1
Изашли сте из куће тек тако, без разлога?

СВЕДОК 1
Да.

(Пропитивач га гледа са сумњом.)

ПРОПИТИВАЧ 1
Да ли је ваш брат преживео?

СВЕДОК 1
Не.

ПРОПИТИВАЧ 1
Родитељи?

СВЕДОК 1
Не.

(Пропитивач прави белешку у нотесу.)

ПРОПИТИВАЧ 1
Куда сте ишли?

СВЕДОК 1
Никуда.

ПРОПИТИВАЧ 1
Куда сте ишли?

СВЕДОК 1
Свуда. Знате оно када изађете...

ПРОПИТИВАЧ 1
Не знам. Куда сте ишли?

СВЕДОК 1
Никуда. Свуда. Шетао сам.

ПРОПИТИВАЧ 1 (До тада смирен, нагло, агресивно.)
Говори куда тачно да ти не бих сада језик одсекао, свињо завереничка! Кога си срео, с ким си разговарао?

СВЕДОК 1
Срео сам једног глумца из Новог Сада.

ПРОПИТИВАЧ 1
Име?

СВЕДОК 1
Марко Караклајић.

ПРОПИТИВАЧ 1
Како га знате?

СВЕДОК 1
Он је новосадски глумац.

ПРОПИТИВАЧ 1
Јесте ли разговарали с њим?

СВЕДОК 1
Пре окупације су они често овде играли представе.

ПРОПИТИВАЧ 1
Јесте ли разговарали с њим?

СВЕДОК 1
Шта?

ПРОПИТИВАЧ 1
Јесте ли разговарали с њим?

СВЕДОК 1
Мало.

ПРОПИТИВАЧ 1
Када?

СВЕДОК 1
Па... тада.

ПРОПИТИВАЧ 1
У које време? У колико сати? У колико сати и где тачно и о чему?

(*Флешбек*. Марко седи на клупи и једе погачице. Сведок му прилази, стаје испред њега ћутке и гледа га.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Изволите.

СВЕДОК 1
Господине Марко, јесте ли то ви?

ГЛУМАЦ МАРКО
Јесам.

(Сведок га изненада загрли, пресрећан. Погачице се просипају на тло.)

СВЕДОК 1
Ево, не морате ми веровати, али жив нисам био све ово време мислећи шта се с вама збило! Петар. (Пружа му руку.) Ја сам Петар Павловић.

ГЛУМАЦ МАРКО
Марко Караклајић.

СВЕДОК 1
Знам. Гледао сам вас у позоришту сто пута.

ГЛУМАЦ МАРКО
Преплаши ме, човече!

СВЕДОК 1
Јао, Боже!

ГЛУМАЦ МАРКО
Ау, ал' ме уплаши.

СВЕДОК 1
Мајко мила, опростите! Јао, погачице! Купићу вам нове! Јао, мајчице!

ГЛУМАЦ МАРКО
Нема везе. Нема везе. Пусти то! Ниси ти крив. Дођи. Загрли ме. 'Ајде.

(Грле се и љубе три пута.)

ГЛУМАЦ МАРКО (Благо се осврће око себе.)
Ау, шта ми је све прошло кроз главу, сунце ти пољубим!

СВЕДОК 1
Како сте? Како су остали?

ГЛУМАЦ МАРКО
Добро смо, добро, к'о и сви други! Пребегли из Новог Сада у Панчево кад је пукло, било је ту мало повуци-потегни, ал' смо поспасавали главе, ко је како и колико могао. И сад, ево, овде нас сместили, па ћемо полако.

СВЕДОК 1
А ја мислио да ми се привиђа, да духа видим, к'о краљевић Хамлет. Од рата патим од главе – потрес мозга на фронту – привиђа ми се тако којешта повремено. (Широко се осмехује, радује се као мало дете, и тешко се изражава од узбуђења.) Јао! Па.... (Загрли га опет.) А ви, сад код нас?

ГЛУМАЦ МАРКО
Ја мислим – да. Три месеца неизвесности – нисмо знали где смо, имамо ли позориште, где припадамо, где су нам управа, администрација – ништа се није знало, хоћемо ли добити плате још од априла, хоћемо ли имати хлеба ил' да лежемо да поцркамо, и онда одједном кажу - 'ајд идете у Београд; ми за Београд, једва из Баната некако прешли у Србију, кад смо стигли – ма шта ви радите овде, ви припадате Дунавској бановини, а центар Дунавске Бановине је сад Смедерево. И онда 'ајде за Смедерево, возови пуни к'о око, нас осамнаесторо... ал' ето, исплатише нам овде јутрос плате, све што дугују, и представу вечерас играмо у Пожаревцу. Мало смо се саставили. Мало к'о да се слегло.

СВЕДОК 1 (Зћути накратко, и опет гледа у Марка, не верујући шта види.)
Како ми је недостајало позориште! Ја сам на фронту једном момку из Рашке – погинуо је он – сваку представу препричавао, није био никад у позоришту... Последња представа је била... (Напреже се и осећа бол у глави.) ... је била...

ГЛУМАЦ МАРКО
Лажа и паралажа.

СВЕДОК 1
Да! Тачно! Јесте! Како је то смешна представа била! И госпођице су носиле лепу тоалету...! А пре тога је била...

ГЛУМАЦ МАРКО
Злочин и казна.

СВЕДОК 1
Да! Та ми је представа сузе на очи натерала.

ГЛУМАЦ МАРКО
То више нећемо играти.

СВЕДОК 1
Шта кажете?!

ГЛУМАЦ МАРКО
Таква су времена, знате и сами.

СВЕДОК 1
Да, да. Јасно. Видите ви како се то све мења у данашње време! Штета...

ГЛУМАЦ МАРКО
Да. Штета. Штета.

(*Флешбек у флешбеку*. 1939. Нови Сад, Народно позориште Дунавске бановине. Марко се обраћа окупљеном ансамблу позоришта.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Молим за пажњу! Прва проба *Злочина и казне* одржаће се 12. октобра триес' девете, у десет часова, дело сви познајете, руски класик, значајна тема, велика литература. Подела је следећа: Јован Терзић је Раскољников, Милица Спасић Соња Мармеладовна, Ранко Јовановић Разумихин – ја младима дајем велике улоге, боље тако него да се коцкам у паре – Авдотја Романовна – то је сестра Родиона Романовича Раскољникова, да вас подсетим – Весна Милић Гавриловић, Марија Цицић је Катарина Ивановна, ја Порфирје Петрович, а Вида Видана Славнић је Настјенка. Кочијаш који је прегазио Мармеладова – Ивица Глишић. Суфлер Палфи Жужа. Режирам ја. Текста има много, учите на време – нико ми се неће с класиком поигравати.

(Крај *флешбека* у *флешбеку*.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Ни *Оте̄ла* више нећемо играти.

СВЕДОК 1
Ни *Оте̄ла*? Због чега? Штета.

ГЛУМАЦ МАРКО
Штета.

СВЕДОК 1
Баш штета.

ГЛУМАЦ МАРКО
Па нек је са срећом, момче.

СВЕДОК 1
Са срећом. Са срећом. (Мало оклева, а онда нагло и брзо.) А како је госпођица Милица? Је ли добро? Је ли овде? Је ли добро? Је ли дошла у Смедерево? Је ли овде?

(Крај *флешбека*.)

СВЕДОК 1
И ја пођем даље и нађем се... случајно... нађем се испред Општине, потпуно случајно, а тамо, глумцима делили плате, ваљда што им се дугује од априла, шта ли, јер државне плате никад пре десетог не стигну, а већ шестог априла је...

ПРОПИТИВАЧ 1
Знам шта је било шестог априла.

СВЕДОК 1
И ништа... сретнем ту, испред Општине, и неке глумице.

(*Флешбек*. Глумице Вида, Весна, Марија и Милица пребројавају новац у ковертама.)

ГЛУМИЦА ВИДА
Моја мајка тако дође кући с посла па каже – ко се од глумачке плате најео, тај баш мало једе. Ја јој једном кажем – девојчурак сам била – дошла она после представе, урличе, рида – пола косе јој спалили на сцени свећом – да л' је Леди Магбет играла, шта ли, па јој једна од оне три вештице, била нека смотана млада глумица, свећу превише примакла – плаче, запомаже.... Ја је гледам – а била је баш с оном косом ружна и страшна – па јој кажем: „Хајде, мамице, да више не будеш глумица. Ем ти пале косу, ем пара немамо." А она придигне главу...

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Бројећи новац.)
Немој...

ГЛУМИЦА ВИДА
... погледа ме онако полућелава, па најстрашнијим алтом – пушила је ко Турчин – ...

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Бројећи новац.)
Немој...

ГЛУМИЦА ВИДА
– каже: „Да то више никад ниси изговорила!“

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Немој, Видо, забога, таман сам до краја стигла, сад све морам испочетка!

ГЛУМИЦА ВИДА
Од тада ти ја имам страхопоштовање према глумцима.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Забројала сам се! Видо, је л’ видиш шта ми радиш, не знам докле сам стала!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА (Завршила је бројање новца.)
Овде има мање.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Шта?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Смањили су...

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Које?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Плату.

ГЛУМИЦА ВЕСНА (Марији, која је сместа пребледела.)
Није она добро избројала. (Милици) Изброј ти то поново, душо.

(Милица преброји новац поново.)

ГЛУМИЦА МИЛИЦА (Тихо)
Добро сам избројала.

(Тишина)

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Па, добро, шта је-ту је... до јуче смо мислили да нећемо имати плате уопште. Је л' тако? (Насмеје се.) Видиш шта ти је човек, хоће 'леба преко погаче. Шта сте ви мислиле? Да ће још и да нас часте? (За себе.) То све ако се добро распореди... (Замисли се, невесела и уморна.)

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Биће све добро. Видећете. Треба само мало да се стрпимо. Ово ће трајати до зиме, најдаље.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Ко то каже?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
То сви причају. Сви. Питај кога хоћеш. До зиме, и готово. Најдаље до краја зиме, ал' у пролеће неће зећи, то нема шансе.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Тако су причали – неће Хитлер на нас, добро се он сећа осмнаесте, па нас је напао. Онда су говорили – „Ој Хитлере, јунак на мејдану, оставићеш кости на Балкану", па он, ено га, читав, у комаду, а ми раскидани у фронцле, висе људи са бандера, а плате – види! Види! (Безнадежно, тихо.) Шта ћу татици да кажем?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Марија! Биће све добро! Биће све добро! Погледај ме! Погледај ме, да видиш у мојим очима снагу мог уверења! (Марија је погледа.) Ја имам осећај да ће, ево већ од данас, бити само боље. Тачно осећам како се нешто... прелама. Немојте да ми се смејете!

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Не смејемо се...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Не могу они још дуго овако. Земља то не држи. Да. Немојте да ми се смејете...

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Не...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Природа ће се побунити, ако не људи. То је жива истина – земља их неће држати! Ви се само смејте, ал' ћете видети! Твој отац ће бити добро. Људи су и у горе поноре падали, па се све још једном за њих окретало. Јер се све врти, иде у круговима, горе-доле, горе-доле... Је л' тако, Видо?

ГЛУМИЦА ВИДА (Тргнувши се, јер је накратко задремала.)
Шта?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Маријин отац ће бити добро, је л' тако?

ГЛУМИЦА ВИДА
Кад?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
А моја мајка? Она, само кад би знала... када би могла да види... људи се нађу у магли и мраку, само из незнања, а када сазнају, када открију... Милосрђе је као сила земљине теже која све привлачи ка тлу – колико јој се год опирао, на тло падаш. Тако се и човек враћа у стање љубави, ма шта било, увек! Само треба да сазна, да открије...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Опростила је она теби све.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Јесте?

ГЛУМИЦА ВЕСНА (Нудећи Марији део свог новца.)
Узми.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Не вређај ме.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Мени не треба оволико. Ма, не треба ми, кад ти кажем, чујеш!

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Ма, нећу од тебе да узимам, остави ме на миру, нећу, и готово, нећу!

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Узми, к'о бога те молим, узми, кад ти кажем.

ГЛУМИЦА ВИДА (Весни)
Склони те новце, ја ћу дати, мени најмање треба!

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Остави то, срам те било!

ГЛУМИЦА ВИДА
Све си дала на сахрану, мислиш да не знам? И ланац си продала, и прстење си продала!

ГЛУМИЦА ВИДА
Ма, ко дао? Склони кад ти кажем!

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Љутито, на ивици суза.)
Ма, склоните то, шта ми гурате тај новац под нос! Нећу! Нећу ништа!

(Марија покупи ствари и крене.)

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Шта ти је? Види је! Куда ћеш?

(Марија одлази.)

ГЛУМИЦА ВИДА (Гледајући за Маријом.)
Навићи ће се.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Само кад ми поново представе играмо. Само кад ми поново вукљамо костиме...

ГЛУМИЦА ВИДА
Кад нам је воз?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Чекај, карту сам ту негде затурила.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
У 14:12.

ГЛУМИЦА ВИДА
Хај'мо на по једну.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Сада?

ГЛУМИЦА ВИДА
А што да не? Да неће да нас хапсе због ракије?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
А пријала би ми једна... баш ме боли стомак.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Идите вас две слободно, а ја ћу да купим сладолед!

(Вида и Весна полазе.)

ГЛУМИЦА ВИДА
Да ли су оно код Јоце затворили?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Што? Јоца никад није био комуниста.

(Вида и Весна излазе, Милица одлази на другу страну,
Сведок је неко време прати. Крај *флешбека*.)

ПРОПИТИВАЧ 1
Сладолед?

СВЕДОК 1
Молим?

ПРОПИТИВАЧ 1
Отишла је да купи сладолед?

СВЕДОК 1
Јесте.

ПРОПИТИВАЧ 1
Шта је било даље?

СВЕДОК 1
Шетао сам.

ПРОПИТИВАЧ 1
Пратили сте глумицу са сладоледом.

СВЕДОК 1
Нисам, боже сачувај! (Пауза) Јесам. Ето, хтео сам да је поздравим, нисам раније имао прилике... имао сам прилике, ал' где сам смео? И тако сам ишао, реко', ако јој сад не приђем, можда сутра погинем па ћу се жив појести што је нисам упознао.

ПРОПИТИВАЧ 1
Милица Спасић?

СВЕДОК 1
Јесте.

ПРОПИТИВАЧ 1
Погинула. Чекамо њену мајку да је идентификује, али то је то. Мајка јој је луда, долази, виче, псује... ужас! Губе људи децу сваки дан, па се понашају цивилизовано.

(*Флешбек*. Један Чиновник покушава да Миличину мајку уведе у просторију где се налазе предмети и ствари послагане ради идентификације жртава. Пропитивач све ово гледа без речи.)

МИЛИЧИНА МАЈКА (Отима се.)
Ма, где ме вучеш? Склањај руке с мене!

ЧИНОВНИК
Уђите.

МИЛИЧИНА МАЈКА
Нећу!

ЧИНОВНИК
Уђите, молим вас.

МИЛИЧИНА МАЈКА
Нећу да улазим! Она није ни кренула на тај воз, колико пута треба да вам се каже, идиоти? Није ушла у воз!

ЧИНОВНИК
Нашли смо нешто. Дођите да видите. Ствари...

МИЛИЧИНА МАЈКА
Шта ствари? Ма, какве ствари?

ЧИНОВНИК
Њена лична карта, доста очувана, има ту и неких женских ташница...

МИЛИЧИНА МАЈКА
Ви нисте нормални! Да ме оставите! Да ми нисте више пришли! Она уопште није ушла у тај воз.

ЧИНОВНИК
Госпођо, према подацима, сви глумци су ушли у воз број 4714, на релацији Смедерево – Велика Плана – Пожаревац, с поласком у 14:12, осим... (Чита.) Марко Караклајић, мушкарац средњих година. Тешке опекотине лица, повреде трупа, прелом леве руке. У стању шока. Прелиминарно испитан 6. јуна у 17 часова. Поновно испитивање заказано за...

МИЛИЧИНА МАЈКА
Немате прецизне информације, незналице, ошљарите, играте се људима, пртљаг је њен остао код мене, што би без пртљага полазила на пут?

ЧИНОВНИК (Збуњен, Пропитивачу.)
А где је онда Милица Спасић?

МИЛИЧИНА МАЈКА
Доћи ће! Доћи ће ускоро. Отишла је да купи кифлу и јогурт, вратиће се. Будале!

(Крај *Флешбека*.)

ПРОПИТИВАЧ 1
Очигледно је ментално нестабилна, уопште, овде је тотални хаос, посла је много, улазе без руку, ногу,

поломљених глава, бунцају, лажу, плачу, има ту и халуцинација, ал' нема се за све то времена, човече! Нема! Какав сте то народ! Диверзија по сваку цену па макар и на своје ударили. Али ми ћемо кренути на Совјете и без вашег оружја, бандо завереничка! Јебем вам и ову паланку и целу земљу! Шта је било даље?

СВЕДОК 1
Даље... Даље сам зачуо нешто као пуцње из правца Тврђаве. Људи су бежали и викали: „Спасавај се, брате, прште дим и ватра с Тврђаве, изгинућемо". Ја потрчим и... полетим. Летим, ето, као хартија на ветру. Поред мене лети неко дете од шест година, пита ме – чико, куда ћемо? – не знам ни ја куда ћемо, кажем му...

ПРОПИТИВАЧ 1
За шта је ваш брат користио лупу?

СВЕДОК 1
Молим?

ПРОПИТИВАЧ 1
Због чега је ваш брат узео вашу лупу?

СВЕДОК 1
Немам појма. Дечја посла.

ПРОПИТИВАЧ 1
Четрнаест година?

СВЕДОК 1
Да.

ПРОПИТИВАЧ 1
Чланови комунистичке партије у Смедереву су највећим делом радници „Сартида" и ученици гимназије.

ПРОПИТИВАЧ 1
Није мог брата комунизам занимао. Он је хтео науком да мења свет. Веровао је, кад би се сви образовали, више не би било...

ПРОПИТИВАЧ 1
На којој локацији је погинуо?

СВЕДОК 1
Не зна се.

ПРОПИТИВАЧ 1
Где су га нашли?

СВЕДОК 1
Нису га нашли. Торбу ђачку и једну ципелу сам му идентификовао на оној гомили доле, код железничке, где су ређали ствари...

ПРОПИТИВАЧ 1
У реду. Довољно је.

(Сведок га збуњено гледа.)

ПРОПИТИВАЧ 1
Изађи напоље.

(Сведок полази ка излазу.)

ПРОПИТИВАЧ 1
Музу им земљу, а он јури глумице... Хајдемо даље, следећи!

(Улази следећи сведок.)

ПРОПИТИВАЧ 1
Седите.

(Сведок седа, послушно.)

ПРОПИТИВАЧ 1
Да ли сте дана 5. јуна текуће године и у данима који су му претходили били у Смедереву?

СВЕДОК 2
Да.

ПРОПИТИВАЧ 1
Да ли сте 5. јуна, или у данима пре, приметили нешто што би могло да се доведе у везу са узроком експлозије

у смедеревској тврђави? Да ли сте приметили било шта необично? Било шта?

(Сведок неко време ћути.)

СВЕДОК 2 (Оклевајући.)
Пси.

ПРОПИТИВАЧ 1
Шта – пси?

СВЕДОК 2
Пси луталице. Онај чопор код железничке станице.

ПРОПИТИВАЧ 1
Шта с њима?

СВЕДОК 2
Били су... чудни.

(*Флешбек*. Скупина паса код железничке станице прати излагање свог вође.)

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Пријатељи, рођаци, чујте ме – данас сам доживео просветљење! Како? Ево, овако – дошло ми је да зарежим. И ја – зарежах. И шта осетих? Осетих – добар осећај.

ПАС КЛЕМПА ЋОПИЋ
То не личи на тебе, Добриша Драгићу.

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Први пут од кад сам се родио осетих се као пас. Пас, браћо, а не плишана играчка! Пас, сестре, потомак злогласног вука. Нећу више да будем Добриша. А тек нећу да будем Драгић. Ти!

ПАС МЕДЕНА ЧУПИЋ
Ја?

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Ти, ти, Медена Чупић!

ПАС МЕДЕНА ЧУПИЋ
Да…

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Ко су ти преци, Медена?

ПАС МЕДЕНА ЧУПИЋ
Мени? Немам појма.

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
А о чему мислиш?

ПАС МЕДЕНА ЧУПИЋ (Осталима)
О чему мислим?

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Не гледај у њих. Имаш ли ти своје ја?

ПАС МЕДЕНА ЧУПИЋ (Осталима)
Имам ли своје ја?

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Не гледај у њих! Ја ћу ти рећи! Имаш своје ја! Ти си ја!
Кажи то!

ПАС МЕДЕНА ЧУПИЋ
Ти си ја!

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Ја сам ја!

ПАС МЕДЕНА ЧУПИЋ
Ти си ти?

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ (Одустајући од разговора
с Меденом.)
Ти, Клемпо!

ПАС КЛЕМПА ЋОПИЋ
Да?

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Ко си ти?

ПАС КЛЕМПА ЋОПИЋ
Клемпа Ћопић.

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Ти си будала!

ПАС КЛЕМПА ЋОПИЋ
Јесам.

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Док су ти пијанице пребијале ноге, ћопави Клемпо, о чему си мислио?

ПАС КЛЕМПА ЋОПИЋ
Боли.

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
И још?

ПАС КЛЕМПА ЋОПИЋ
Зашто ја?

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
И још?

ПАС КЛЕМПА ЋОПИЋ
Немој више.

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
А о чему ниси мислио, ћопави Клемпо Ћопићу?

ПАС КЛЕМПА ЋОПИЋ
Не знам.

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Ја ћу да ти кажем: поклаћу их.

ПАС КЛЕМПА ЋОПИЋ
Поклаћу их?

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Поклаћу их!

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
А, ти, Душка Златка Трпчић?

ДУШКА ЗЛАТКА ТРПЧИЋ
Молим?

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Јеси ли ту?

ДУШКА ЗЛАТКА ТРПЧИЋ
Ту сам!

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
А ти, Љубице?

ПАС ЉУБИЦА ФЛЕКИЋ
Ту сам.

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
А ти, Грдана Жутић?

ГРДАНА ЖУТИЋ
Ту сам!

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
Не чујем!

ГРДАНА ЖУТИЋ
Ту сам!

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
У нама тече крв владара шума и гора…

ГРДАНА ЖУТИЋ
… од чијег се урлика ледила срж у костима...

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
… и ми ћемо да их све… шта?

ГРДАНА ЖУТИЋ
Покољемо!

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
И шта ћемо?

СВИ
Поклаћемо!

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
И шта ћемо?

СВИ
Поклаћемо!

ПАС ДОБРИША ДРАГИЋ
И шта ћемо?

СВИ
Поклаћемо!

(Крај *флешбека*.)

СВЕДОК 2
Поклаћемо, поклаћемо, поклаћемо...

ПРОПИТИВАЧ 2
Је л' ти то мене зајебаваш? Изађи напоље. Изађи напоље, говно једно! Излази напоље! Убићу те!

(Сведок се истетура напоље.)

3. сцена

(1941. Смедерево. Улази Пропитивач 2, Немац, уморан, згађен и тром. Досадно му је и врућe. Гледа у Сведока 2 – Ромкињу, која се устручава да уђе.)

ПРОПИТИВАЧ 2
Седи.

(Ромкиња не прилази.)

ПРОПИТИВАЧ 2
Седи, кад ти кажем!

РОМКИЊА
Ти ће ме удариш.

ПРОПИТИВАЧ 2
Улази унутра и седи!

РОМКИЊА
Ће удариш, богами, знам да 'оћеш!

(Пропитивач прилази Ромкињи и удара јој шамар, толико јак да ова пада на под и надаље не успева да устане.)

ПРОПИТИВАЧ 2
Говори шта си видела прекјуче. ‘Ајмо! Све! Одмах! Јеси ли срела неког непознатог? Неког сумњивог?

РОМКИЊА
Нисам.

ПРОПИТИВАЧ 2
Јеси просила?

РОМКИЊА
Јесам.

ПРОПИТИВАЧ 2
Где?

РОМКИЊА
Свуд’ по граду.

ПРОПИТИВАЧ 2
И баш ништа ниси приметила?

РОМКИЊА
Ништ’ нисам приметила, ништ’ чула, на никог налетела. Тако, уби’ ме, нисам.

(*Флешбек*. Глумац Ранко наилази на Ромкињу.)

РОМКИЊА
Глумац, лепи, јеси ти глумац? Сећам се ја... Дај који динар, у око те лепо љубим. Дај, благо мајци што те родила!

(Ранко јој даје ситан новац.)

РОМКИЊА
Бог нек’ те чува и анђели сви да су с тобом. Јес’ жењен?

ГЛУМАЦ РАНКО
Нисам.

РОМКИЊА
Дај у длан да ти видим каћесе жениш.

ГЛУМАЦ РАНКО
Немој, не треба.

РОМКИЊА
Дај ми длан!

ГЛУМАЦ РАНКО
Не треба, госпођо.

РОМКИЊА
Госпођица! Дај ми, кад ти кажем! Дај ми, шта си се преп'о? Дај ми руку, богати!

ГЛУМАЦ РАНКО
Нећу у длан да ми гледаш, рекао сам ти.

РОМКИЊА
Ма, само 'оћу да те држим за руку. Какав длан? Не радим ти ја то. То баба моја гледала, узме, налаже им свашта... после каже – ако, нек' чују шта хоће, добро њима, добро мени. А ја нећу тако. Ил' ћу поштено да просим, ил' ништа.

(Ранко јој пружи руку.)

РОМКИЊА
Е, фала ти. 'Де чуо и 'де не чуо.

ГЛУМАЦ РАНКО (Извадивши још новца из џепа и дајући га Ромкињи.)
Изволи.

РОМКИЊА (Погледавши у новац па у Ранка, зачуђено.)
Много је ово.

ГЛУМАЦ РАНКО
Није много.

ЦИГАНКА
Много је ово, немој сутра гладан да ме проклињеш, држ' ово назад!

ГЛУМАЦ РАНКО
Узми!

ЦИГАНКА
Далеко било!

ГЛУМАЦ РАНКО
А што нећеш? А што нећеш да ми толико учиниш да се бар мало осетим к'о човек? Што? Да ми лакне на души, ето, за толико? Што? Узми и помени ме Богу, ако се сетиш, ако не – није важно.

РОМКИЊА (Прилазећи му ближе.)
Ау, лепи мој, ала си ти несрећан...! (Загледајући га пажљиво.) Јесе теби живот огадио?
(Ранко ћути, крије поглед.)

РОМКИЊА
У, не ваља то! Бог слуша шта га молимо. Неће таквог дуго да те гледа, ће ти скрати муку.

ГЛУМАЦ РАНКО
Није то твоја брига, имаш ти и својих превише.

РОМКИЊА
Немој, мили мој! Немој! Не ваља. Није лепо кад млади умиру... није, брате. Мајка да ти пати.

ГЛУМАЦ РАНКО
'Ајде, ћути.

РОМКИЊА
Где ти је мајка?

ГЛУМАЦ РАНКО
Шта тебе то брига!

РОМКИЊА
Где ти је мајка?

ГЛУМАЦ РАНКО
Шта си се распричала?

(*Флешбек.* Предратно време. Душевна болница. У парку, на клупи, седе Ранко и Ранкова мајка.)

ГЛУМАЦ РАНКО
И, како се понашају овде према теби, мајко?

(Мајка не одговара, загледана упразно, одсутна.)

ГЛУМАЦ РАНКО
Мама?

РАНКОВА МАЈКА (Пренувши се, изненада потпуно присутно и заинтересовано.)
Молим, сине?

ГЛУМАЦ РАНКО
Како се понашају према теби?

РАНКОВА МАЈКА
Сви су врло пријатни. Милина.

ГЛУМАЦ РАНКО
Лекове... пијеш?

РАНКОВА МАЈКА
О, да. Да! Милина.

ГЛУМАЦ РАНКО
Дан је диван.

РАНКОВА МАЈКА
О, да, диван. Диван, заиста. Баш како је бог замислио да дан треба да изгледа.

ГЛУМАЦ РАНКО
Ни топао, ни хладан, него баш – таман. Дружиш ли се с неким?

РАНКОВА МАЈКА
Како да не! Са свима. Дивни људи. Милина.

ГЛУМАЦ РАНКО
Шетате?

РАНКОВА МАЈКА
Шетамо, шетамо...

ГЛУМАЦ РАНКО
Шетај што више, молим те.
(Краћа пауза.)

РАНКОВА МАЈКА
Пси.

ГЛУМАЦ РАНКО
Молим?

РАНКОВА МАЈКА
Пси. Онај чопор, ту, одмах кад се изађе одавде, из дворишта. Бесно лају. Није добро кад се пси узнемире. Али, ти немој да се бојиш. Пробудићеш се. Сви ће мислити да спаваш, а ти ћеш бити једини будан.

(Крај *флешбека* у *флешбеку.*)

ГЛУМАЦ РАНКО
Хоћеш да узимаш те паре, ил' да идем?

РОМКИЊА
Нећу, рекла сам ти.

ГЛУМАЦ РАНКО
Онда, збогом!

(Ранко крене, врло журно, али се нагло и врати, прилази и махнито гура Ромкињи новац у руке.)

ГЛУМАЦ РАНКО
Узми кад ти кажем! Узми, молим те! Узми све, к'о бога те молим!

РОМКИЊА
Ма, шта ти је? Лудог човека! Остави ме, будало!

(*Флешбек* у *флешбеку*.)

РАНКОВА МАЈКА
Дај ми руке, Ранко!

ГЛУМАЦ РАНКО
Мама, журим, касним на пробу.

РАНКОВА МАЈКА
Дај ми.

ГЛУМАЦ РАНКО
Мама...

РАНКОВА МАЈКА
А шта играте, сине?

ГЛУМАЦ РАНКО
Злочин и казну.

РАНКОВА МАЈКА
„Има ли много таквих људи који имају право да кољу друге...“

ГЛУМАЦ РАНКО
„Тих необичних...“

РАНКОВА МАЈКА
„Тих необичних“... Дај ми руке.

(Ранко јој пружа руке. Она их грчевито стиска.)

РАНКОВА МАЈКА (Осврћући се око себе, конспиративно.)
Они немају појма шта ми је. Они не знају шта раде.

ГЛУМАЦ РАНКО
Овде? Како, мама, не знају кад ти је боље?

РАНКОВА МАЈКА
Ранко, овде се лече умно поремећене особе, а ја нисам луда. Они не виде разлику... не знају, сине, ништа.

ГЛУМАЦ РАНКО
Мама, ја сам се темељно распитао...

РАНКОВА МАЈКА
Ја видим исто што и свака здрава особа, само... увећано.

ГЛУМАЦ РАНКО
Доктори су овде...

РАНКОВА МАЈКА
Видим увећано... Као под лупом.

ГЛУМАЦ РАНКО
Они знају...

РАНКОВА МАЈКА
Што други виде, мени пржи очи. Они знају?! Ништа они не разумеју! Изведи ме одавде, Ранко, молим те.

ГЛУМАЦ РАНКО
Није безбедно...

РАНКОВА МАЈКА
Води ме у Нови Сад са собом, нећу ти сметати – могу да ти кувам, да се боље храниш. Ја сам нормална особа, ја само видим – боље. Хоћеш ли?

(*Флешбек* у *флешбеку,* али се сцене одигравају паралелно. Видимо пробу *Зочина и казне*, врло темпераментну. На сцени је Милица.)

РАНКОВА МАЈКА (Гледајући збуњено у сина, који склања поглед.)
Ранко?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Ви не знате ништа, ништа...

РАНКОВА МАЈКА
Сине?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
То је таква мученица, она је мученица!

РАНКОВА МАЈКА
Сине?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Она жели правду... Она је чиста. Она толико верује да у свему мора бити правде и изискује... Не види она како је могуће да правда не влада у свету! Како је могуће да правда не влада у свету! И зато се узнемирава...

РАНКОВА МАЈКА
Помози ми, молим те. Помози ми.

(Ранко покушава да извуче своје руке из мајчиних, али она их јако стиска.)

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
А колико сам само пута ја њу расплакала! Колико сам ја према њој била сурова! Сурова! Тако ми је тешко кад се сетим тога...! Тако ми је тешко кад се сетим тога! Тако ми је тешко кад се сетим тога...!

РАНКОВА МАЈКА
Где ћеш? Немој да идеш! Немој, молим те.

(Ранко се одваја од мајке, тешком муком извлачи руке из њених.)

РАНКОВА МАЈКА
Ранко, немој, молим те! Не иди, молим те! Не могу више! Не могу више!

(Ранко се брзо удаљава, погнуте главе. Крај *флешбека*.)

РОМКИЊА (Пропитивачу)
Ништ' нисам приметила, ништ' чула, на никог налетела.

(*Флешбек*. Милици, која шета улицом са сладоледом у руци, журно прилази Миличина мајка, која је није видела месецима.)

МИЛИЧИНА МАЈКА
Милице?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Мама! Жива си! Мама, шта ћеш овде? Мајко, па где си пошла по овом сунцу, како је бака, види како си...!

МИЛИЧИНА МАЈКА (Једва дише.)
Полази кући!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Пусти ме, бога ти! Шта ти је?

МИЛИЧИНА МАЈКА
Полази кући!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Немој.

МИЛИЧИНА МАЈКА
Ма шта „немој“? Убићу те! Убићу те, Милице, убићу те! Тражим те по целој земљи, бог-те-убио-да-те-не-убио, нисам знала да л’ си жива! Прво рекли – побили Мађари све српско по Новом Саду, спремила се у гроб и ја да лежем, онда кажу, жива је она, ено, пребегли у Панчево, ја у Панчево, само што сам стигла, кажу, пошли глумци за Београд, ја у Београд, а ви у Смедерево. Проклет био дан кад си на даске стала, срамото моја, муко и невољо љута!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Врати се у Ужице, мајко, умрећеш!

МИЛИЧИНА МАЈКА
То и хоћу!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
‘Ајде, врати се кући, мајко, пусти ме.

МИЛИЧИНА МАЈКА (Залетевши се на Милицу.)
Убићу те!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Немој да правимо сцене.

(Милица грубо хвата мајку за руке и смирује је.)

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Хајде да седнемо, мајко, негде да се смириш, да разговарамо.

(Крај *флешбека*.)

РОМКИЊА (Пропитивачу)
Ништ' нисам приметила, ништ' чула, на никог налетела! Ето, тако ти је то!

(Пропитивач прилази Ромкињи, хвата је за руку, вуче је ка излазу. Излазе обоје и само се још чују тупи ударци и понеки пригушен јаук.)

4. сцена

(Смедерево, 1941. Улази Пропитивач 3 у разговору са наредним сведоком, директором гимназије, пронацистички оријентисаним. Њега нико ништа не треба да пита – све сам говори.)

ДИРЕКТОР
Онда сам срео Марију Цицић, новосадску глумицу, коју сам гледао у комаду *Сумњиво лице* пре рата и коју од тада познајем. Драга особа. У оно време је... мало ми је непријатно то да признам... а, добро, ето – била је загрејана за мене. Лепа девојка, али, Боже сачувај – ја сам жењен човек. Понудио сам јој да је упознам са млађим колегом, шкрабало локално, поезију пише, предаје књижевност код нас у гимназији – не задуго, екстремно је антинемачки настројен – али она ни да чује. Залепила се за мене. Мислим да се тада мало увредила – жене не воле одбијање. Њу сам срео и задржала ме је против моје воље баш дуго.

(*Флешбек*. У малом локалу Марија седи сама и пије кафу. У локал улази директор.)

ДИРЕКТОР
Госођице Марија! Необично ми је мило да вас видим! Колико је прошло? Биће вечност! Седите сами? Али због чега? Забога, госпођице Марија, да сам само знао да сте у граду...!

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Ето!

ДИРЕКТОР
Ја инсистирам, пазите, Марија – инсистирам да ми се убудуће јавите када долазите у Смедерево! Ја бих вас, Марија, да сам знао да сте овде, одвео на неко пристојно место да ручате. Могао бих и сада... (Погледавши на сат.)... ма, други пут, сад је већ касно, моја супруга... Но! Марија, Марија, Марија! Каква радост! Како су ваше колеге? Сви на броју?

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Да.

ДИРЕКТОР
Живи, здрави? Претекли? Богами, чујем да је у Новом Саду чупаво.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Избегли смо на време у Панчево.

ДИРЕКТОР
Нећете ми понудити да седнем?

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Нерадо, збуњено.)
Изволите.

ДИРЕКТОР (Седајући за Маријин сто.)
Ви се мене не сећате?

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Не.

ДИРЕКТОР
Упознали смо се после *Сумњивої лица*, у театру. Но, представићу се поново. Божа Божић, књижевник и публициста.

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Загледајући га.)
Ја се вас сећам! Ви сте били у друштву директора гимназије, он ми вас је представио.

ДИРЕКТОР
Јесте!

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Поете!

ДИРЕКТОР
Поете...

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Како је он? Је ли добро? Је ли овде у Смедереву? Како бих волела да га видим! Увек су нам сале биле пуне гимназијалаца овде код вас, стално их је доводио у позориште. Често смо седели с њим после представа. Било је уживање слушати га. Какво образовање! Какво промишљање! Је ли још увек у гимназији?

ДИРЕКТОР
Јесте.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
То ме чуди. Сигурна сам да није уз њих, а такве су већ склонили. Изузетан господин! Ја и сада често цитирам ону његову песму *Пламен*. Сећате ли је се? О окупацији Чехословачке.

ДИРЕКТОР
Живо је се сећам.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
„Долази дуга ноћ, Чехословачко,
До јутра победе
Србин се над пламеном за тебе моли."

ДИРЕКТОР
И он се заиста сваке ноћи молио, од првог дана окупације. Није дозволио ниједном да му свећа до јутра догори.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Дакле, још увек је директор гимназије?

ДИРЕКТОР
А, не, не. Није.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Не?

ДИРЕКТОР
Не, није. У гимназији је. Али није више директор. Професор је књижевности.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
А-ха. Јасно.

ДИРЕКТОР
Још неко време. Док не нађемо боље решење.

(Пауза)

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Кога су поставили уместо њега?

ДИРЕКТОР
Мене.

(Тишина)

ДИРЕКТОР
Марија, Марија, Марија! Каква радост!

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Да, баш пријатно изненађење! Баш, баш пријатно! Дакле, тако! Па баш лепо да су вас поставили за директора гимназије! То је, признајем, још боље решење.

ДИРЕКТОР
Немци препознају квалитет.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
То свакако. То им се не може оспорити.

ДИРЕКТОР
Него, како вам је отац?

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Тата? Тата је одлично!

ДИРЕКТОР
Је ли коначно прежалио што му се кћер дала у глумице?

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Тати то никада није сметало.

ДИРЕКТОР
Није? Чудно. За мене би, као оца, то било неподношљиво. Знате и сами шта се прича за глумице.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Мој отац се, и на мôм, и на другим примерима, уверио да те приче нису у складу са истином.

ДИРЕКТОР
Послови му иду добро?

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Да, наравно, због чега не би ишли?

ДИРЕКТОР
Слика света се доста изменила. Врло мали број трговаца није спао на просјачки штап.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Истина.

ДИРЕКТОР
Многи су напречац и умрли. Нису добро поднели промене.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Истина.

ДИРЕКТОР
Ал', ако се ваш отац снашао...

ГЛУМИЦА МАРИЈА
О, тата се одлично снашао!

ДИРЕКТОР (Ухвативши је за руку.)
Јесте ли мислили на мене све ове месеце?

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Морам да признам да нисам. Рат, недаће... заборави човек.

(Марија покушава да извуче руку из његове, али јој он то не дозвољава.)

ДИРЕКТОР
Марија, Марија! Ко вас не зна...

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Молим вас...

ДИРЕКТОР
Погледајте ме.

(Марија га гледа, он јој милује руку. Нагли *Флешбек*. 1939. Нови Сад. Народно позориште Дунавске бановине. У току је проба *Злочина и казне*. Глумице Милица и Марија су на сцени, док остатак ансамбла седи и посматра их.)

ГЛУМАЦ МАРКО (Марији, темпераментно, живо, показујући.)
Овде је Катарина Ивановна врло узрујана. Хода по соби. Као да тражи излаз. Ходај, ходај.

(Марија хода сценом.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Да, тако је. (Милици) Соња Мармеладовна је кротка, блага особа. Пати од осећаја кривице. Сва је тако... разумеш?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Да.

ГЛУМАЦ МАРКО
Идемо од „Живиш код нас, ти, гребаторко“!

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Тихо, готово нечујно.)
Живиш код нас, ти... гребаторко, једеш и пијеш и грејеш се код нас, а не радиш ништа. Докле тако?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
А шта ћу, Катарина Ивановна, кад немам обазовања, кад немам занат?

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Тихо, готово нечујно.)
Има заната који свака може.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Шта, Катарина Ивановна, зар да се латим таквог посла?

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Тихо, готово нечујно.)
Па шта! Чему и чувати? И није неко благо!

ГЛУМАЦ МАРКО
Стоп! Марија, то све мора да се изговори гласније. А кад кажем „гласније“, мислим много гласније.

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Тихо, готово нечујно.)
Живиш код нас, ти... гребаторко, једеш и пијеш и грејеш се код нас, а не радиш ништа.

ГЛУМАЦ МАРКО
Стоп! То „гребаторко“ мораш рећи са знатно више интензитета. Она је љута, узнемирена...

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Тихо, готово нечујно.)
Гребаторко!

ГЛУМАЦ МАРКО (Гласно.)
Гребаторко!

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Незнатно гласније.)
Гребаторко!

ГЛУМАЦ МАРКО (Веома гласно.)
Још јаче! Још јаче!

ГЛУМИЦА ВИДА (Тргнувши се из дремежа.)
Не вичи, ако бога знаш! Што је умела да каже моја мајка, редитељи који вичу – скривају недостатак мисли. Или талента? Или је то рекла за глумце?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Имам предлог!

ГЛУМАЦ МАРКО
Кажи.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Да каже нешто друго? Не „гребаторко“, него...

ГЛУМАЦ МАРКО
Него шта?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Нешто што је њој лакше, што јој је ближе. На пример „лењивице“, или...

ГЛУМАЦ РАНКО
„Девојчуро“?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Или само „пасторко“? „Живиш код нас, пасторко.“

ГЛУМИЦА ВИДА
Што рече моја мајка, кад глумац почне да мења текст, пошаљи га кући. Или – тргни једну домаћу? Тако нешто...

ГЛУМАЦ МАРКО
Хајде, идемо! Од почетка!

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Тихо.)
Живиш код нас, ти... гребаторко, једеш...

ГЛУМАЦ МАРКО
Није добро.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Није?

ГЛУМАЦ МАРКО
Не чује се ништа. Мрмљаш себи у браду.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Живиш код нас... (Прекида реченицу, фрустрирана.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Шта је било?

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Не могу.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
А да избацимо целу ову сцену?

ГЛУМИЦА ВИДА
Што рече моја мајка – да пустимо глумце да поизбацују све што не могу да разумеју, не би једне паметне књиге на свету остало.

ГЛУМАЦ МАРКО
Доста! Марија, Милице – са сцене! Идемо трећи део – Раскољников, Разумихин.

(Марија се повлачи у угао, прилази јој Вида, одвлачи је у страну.)

ГЛУМИЦА ВИДА
Душо, дозволи да ти нешто кажем. Време је драгоценост, а то конкретно значи да ја због тебе близу два сата чекам да станем на сцену с тацном и изговорим: „Рођо, јеси ли јео?“, па да идем кући.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Знам. Извини. К’о магла нека да ми је у глави.

ГЛУМИЦА ВИДА
Шта те спопало?

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Тихо.)
Ја ово не разумем. Та жена њу тера на проституцију... девојчицу од шеснаест година... тера дете на проституцију! Ти ликови, то су све – поремећни људи.

(Вида ћути и гледа је.)

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Није ово за мене. Ја сам волела позориште, све сам дала од себе да станем на сцену, али... ово... Ово нема никаквог смисла. Ја не могу да поверујем да људи ово раде.

ГЛУМИЦА ВИДА
Али... раде. Људи то раде. (Краћа пауза.) Добро. Овако ћемо. Замисли да си појела нешто љуто. Замисли! Јеси замислила? Сад кажи прву реченицу.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Живиш код нас, ти... гребаторко, једеш и пијеш и грејеш се код нас, а не радиш ништа.

ГЛУМИЦА ВИДА
А сад замисли кисело. Тако. Кажи следећу.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Докле тако?

ГЛУМИЦА ВИДА
Опет љуто.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Па шта! Чему и чувати? И није неко благо!

ГЛУМИЦА ВИДА
Тако је. Само замишљај: љуто-кисело-љуто-кисело. Бићеш одлична. Критика ће влажити папир сузама док те буде хвалила. И што је знала да каже моја мајка – опусти се мало. То је, хвала Богу, само позориште.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Хвала Богу.

(Крај *флешбека*. Марија отргне руку и устаје.)

ДИРЕКТОР
Погледајте ме.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Ма, пусти ме, човече, и не познајем те!

ДИРЕКТОР
Куд сте пошли?

(Марија устаје, копа по ташници, нервозно тражи новац да плати кафу.)

ДИРЕКТОР
Куда, Марија? Седите. (Снажно је хватајући под руку.) Седи, кад ти кажем!

(Марија седа. Буљи у шољицу испред себе.)

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Опрезно.)
Господине... (Застане, јер не може да се сети презимена.)

ДИРЕКТОР (Агресивно.)
Божић! Божић се презивам!

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Наравно! Па знала сам то!

ДИРЕКТОР
Ниси у стању да упамтиш како се зовем. Толико сам небитан?

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Господине Божићу, пустите ми руку.

ДИРЕКТОР
Ваш отац је пропао без икакве наде на опоравак. Здравље му је тешко оштећено. Дугови се гомилају. Тако сам ја чуо. Причају људи по Крагујевцу. Можда лажу.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Није баш тако... јесте му се посао доста... успорио, али ти дугови, то... уосталом, ја сам примила плату....

ДИРЕКТОР (Намеје се.)
Плату? Седи са мном, попиј кафу, а онда ћемо на ручак... (Погледа на сат, затим га одлучно скине с руке и стави у џеп.)... као два добра стара пријатеља. Важи? Пиј кафу.

(Марија на силу испија кафу.)

ДИРЕКТОР
Грамзиви трговци и њихове размажене ћерке, визионари и поете, прошло је ваше. Нема ко за вас да пали свеће. А молио сам бога да ме само погледаш.

(Марију хвата мучнина.)

ДИРЕКТОР
Хајде, немој да си на крај срца! Биће ти лепо, а тати ћеш помоћи. Ја имам пријатеље у Крагујевцу, у милости су тамо где треба. А можда и оног поету оставим у школи, ако се потрудиш.

(*Флешбек*. 1939. Нови Сад. Народно позориште Дунавске бановине. У току је проба *Злочина и казне*. На сцену излазе Јован и Ранко, Марија помно прати њихову сцену.)

РАНКО
Куда ћеш?

ЈОВАН
Све мора да се заврши још данас, у један мах, одмах.

РАНКО
Шта да се заврши? Како да се заврши?

ЈОВАН
Све треба да се промени, било овако, било онако. Како год било. Како год било. Како год било. Јер ја нећу овако да живим.

(Крај *флешбека*.)

ГЛУМИЦА МАРИЈА (Мирно.)
Ја морам на воз.

ДИРЕКТОР
Седи. Опусти се.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Воз ми полази у 14:12. Ја морам на тај воз.

(Истргне се из његове руке, с гађењем се окрене и излети из локала.)

ДИРЕКТОР
Пронаћи ћу те ја већ. Не брини. Где год да си. Чујеш? Видимо се у Крагујевцу!

(Крај *флешбека*.)

ДИРЕКТОР
После је више нисам видео. Не знам да ли је жива, или је...

ПРОПИТИВАЧ 3
Погинула. Чекамо да управник позоришта обави званичну идентификацију, али – то је то.

ДИРЕКТОР
Штета. Била је талентована.

5. сцена

(Смедерево, 1941. Пропитивач и Сведок седе један наспрам другог. Сведок је видно напет и узнемирен.)

СВЕДОК 3
Било је глумаца много. Да. Глумаца из Новог Сада. Мислио сам да ми се учинило, нисам очекивао да се с представама тако брзо настави после...

ПРОПИТИВАЧ 4
После чега?

СВЕДОК 3
Молим? Па, после... после... окупације.

ПРОПИТИВАЧ 4
А због чега?

СВЕДОК 3
Јер.. јер... не знам ни сам. Стварно, због чега?

ПРОПИТИВАЧ 4
Због чега?

СВЕДОК 3
Јер... некако... не иде.

ПРОПИТИВАЧ 4
Шта? Шта то не иде?

СВЕДОК 3
Позориште је весело, а ми смо...

ПРОПИТИВАЧ 4
Тужни?

СВЕДОК 3
Нисмо тужни. Нисмо баш ни срећни.

ПРОПИТИВАЧ 4
Нисте баш срећни...

СВЕДОК 3
Не кажем да смо тужни, утучени или слично томе – нема разлога за то, због чега би, је л', било? – само, ето, нисмо баш ни весели. Само то. Нисмо... егзалтирано радосни. То хоћу да кажем. Има вероватно и оних који јесу. Можда их има много. Можда је то већина. Откуд знам? Ја сам доста повучен човек.

ПРОПИТИВАЧ 4
Како познајете глумце из Новог Сада?

СВЕДОК 3
Ја? Случајно. Пре рата сам радио у оној кафани што сте затворили... што је затворена... што је пропала, хоћу да кажем. Ту су глумци често ручали кад би с представом дошли у Смедерево.

ПРОПИТИВАЧ 4
О чему су у тим приликама разговарали?

СВЕДОК 3
Молим?

ПРОПИТИВАЧ 4
О чему су глумци из Новог Сада...

СВЕДОК 3
Да, разумем, да. Нисам слушао. Глумци причају много – заиста застрашујуће много – баш много о позоришту. Искључиво о позоришту.

(*Флешбек*. Смедерево, дани који претходе окупацији Краљевине Југославије. Кафана. Глумац Марко и Глумац Јован полако испијају последњу туру за ту ноћ.)

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Сећаш се кад смо седели у кафани једном, после представе, баш у овој истој кафани? О Моцарту смо разговарали. Сећаш се? Тридесет шесте, или...

ГЛУМАЦ МАРКО
Седме.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Говорио си о Хитлеру.

ГЛУМАЦ МАРКО
Да, сећам се.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Како си говорио? „То је благи национализам“.

(*Флешбек* у *флешбеку*. Иста кафана, 1937. Ансамбл Народног позоришта Дунавске бановине вечера после одигране представе.)

ГЛУМАЦ МАРКО
То је благи национализам. Свако воли своју земљу, то је нормално. Има, додуше, у наступима тог човека невероватног претеривања на које Немци фантастично реагују, истина. Али, они су по природи склони театралности, воле спектакл. И он им то пружа. То им је, уосталом, било прекопотребно након свих оних тешких пораза. Био сам у Немачкој много пута. То је цивилизован, културан свет, чак врло топао.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Ти мислиш да је све то... ништа?

ГЛУМАЦ МАРКО
Ма да.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
И ја тако мислим. Ратови не почињу тек тако... ни из чега... без разлога.

ГЛУМАЦ МАРКО
Неће никоме фалити длака с главе.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Нема разлога.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Ти су позоришни наступи, признајем, изузетно ефектни. Та кретања хиљаде бакљи под ведрим небом топле минхенске ноћи, хармонична, заводљива, задивљујуће

увежбана кореографија кретања формација, снопови светлости који се спуштају као стубови, нематеријални стубови, негде одозго, из неке удаљене тачке на небу, доле ка земљи, складно, прецизно, нестварно хармонично, стварајући утисак катедрале сачињене од светлосних таласа... срце не може да не заигра пред тим призорима, дах се одузима свакоме ко види ту техничку савршеност извођења, технологију која је употребљена, амбициозност, али и значајно знање, који су створили те представе. Ефектно, да ефектно. Прелепо чак. Ја такве представе никад нисам волео. У мени су такви позоришни наступи будили само немир. И страх.

ГЛУМАЦ МАРКО
Немци су поносни на своју земљу и ја не видим у томе никакво зло. То је народ који је свету дао Баха, Гетеа, Канта, Бетовена, Вагнера, Ничеа, Марлен Дитрих. Да су дали само Баха – само Баха! – задужили би човечанство резултатима невероватног домета људског духа.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
А Моцарт?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Он је био Аустријанац.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Био је Немац.

ГЛУМАЦ МАРКО
Био је и Аустријанац и Немац. И уједно ниједно од та два. Оно што Моцарт јесте – а он је оно што је стварао – потиче из духа који није обележен националношћу и припада целом свету подједнако.

ГЛУМАЦ РАНКО
Не би се тај дух развијао да није био део традиције земље у којој је живео, на њу насађен, њоме обликован и, на крају крајева, подржан од народа који га је препознао.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Дакле, Аустријанац је. Живео је и радио у Бечу, Беч га је одгајио.

ГЛУМИЦА ВИДА
Ово губи смисао.

ГЛУМАЦ МАРКО
Створили су га немачко генетско наслеђе, аустријска култура и дух целог човечанства. Читаво човечанство, не само Немачка и Аустрија, имају право да буду поносни на Моцартово дело.

(Крај *флешбека* у *флешбеку*.)

ГЛУМАЦ ЈОВАН
„Читаво човечанство, не само Немачка и Аустрија, имају право да буду поносни на Моцартово дело." Да. Као и на Хитлерово. Читаво човечанство ће имати право да буде поносно на његово дело. Немачка, Аустрија, али и цео свет.

ГЛУМАЦ МАРКО
Зашто свет?

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Као што је душа света у Моцартовој музици, тако је и у Хитлеровим злоделима.

ГЛУМАЦ МАРКО
Не причај глупости.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Иако никада ниси био ни близу тога да створиш музику коју је Моцарт стварао, ипак, док је слушаш она резонира с твојом душом, као да је управо њена, управо твоја музика, и то таква да другачија бити не може. Исто је с оним што ради Хитлер. Нацизам је лупа која свету показује његово сопствено лице, све расуте зраке сабија, повезује, као снопље када се чврсто веже. *Die Sonne*. Мало, усијано сунце, у коме се концентрисао сав наш расути, неуочљиви нацизам. Сећаш ли се како си говорио да су Немци топао и мирољубив народ којем само треба мало позоришта, да се тргну из летаргије и да ником због Хитлера длака с главе неће фалити?

ГЛУМАЦ МАРКО
Нисам знао. Заиста је изгледало...

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Е, у томе је ствар! Морао си да знаш! Да ти је глава била мало мање у сопственом дупету...

ГЛУМАЦ МАРКО
Хеј, хеј!

ГЛУМАЦ ЈОВАН
... ти би знао. Видео би. Видео би јасно. Цео свет је био уверен да је нацизам безопасан. Како су могли то да мисле? На основу чега би, по логици ствари, ико тих година, слушајући Хитлера, који је проповедао супериорност немачког народа, могао да помисли да је тај човек безопасан? Како? Само на основу уверења о сопственој супериорности. И ти. Био си тако самоуверен. Самоуверен до глупости, до ретардираности.

ГЛУМАЦ МАРКО
Слушај!

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Супериоран! Пијуцкао си своје пиће и, са пристојно велике удаљености, за коју, у својој имбецилној самоуверености, ниси ни сањао да ће се драстично смањити, тврдио да је Хитлер смешан. А сада?

ГЛУМАЦ МАРКО
Шта?

ГЛУМАЦ ЈОВАН

Где је Марта?

ГЛУМАЦ МАРКО
Ко?

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Жена с којом се виђаш. Зубна техничарка. Јеврејка.

ГЛУМАЦ МАРКО
Тише мало...

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Виђате ли се и даље?

ГЛУМАЦ МАРКО
Никад се нисам виђао с том женом.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Лажеш! Зашто лажеш?

ГЛУМАЦ МАРКО
Ти си луд!
(Пауза)

ГЛУМАЦ МАРКО
Откуд знаш?

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Сви знају.

ГЛУМАЦ МАРКО
Ко зна? Ко су „сви“?

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Наши у позоришту. Ишао си да поправљаш зубе свака три дана.

ГЛУМАЦ МАРКО
Не виђам се више с њом. Можеш то и осталима да пренесеш.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Спремао си се да је запросиш.

ГЛУМАЦ МАРКО
Нисам, наравно.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Ниси. Добро.
(Пауза)

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Нацизам и свет имају једну ствар заједничку, и та је ствар она због које ће овај рат опустошити планету као ниједан до сада – илузију о сопственој супериорности. То је оно што је обузело душу целог света, а што су Немци, како

само они знају, довели до потпуног савршенства. Нацизам је крајња консеквенца мрачног лудила у којем пребива душа целог света већ дуго. Овај ће рат сваку илузију о људској раси у целини као супериорној и неуништивој, сваку илузију нација о својој супериорности, и, посебно, и нарочито болно, сваку илузију појединца о својој недодирљивости, суверености, супериорности и надмоћи, у кошмарној атмосфери разбити у парампарчад. Ти си мислио да је све то забава, да је смешно. И гледај сада како је забавно да остављаш жену коју волиш. Ето шта остаде од супериорности, надмоћи, суверености, недодирљивости. Ниси у стању да сам одлучиш с ким ћеш кревет да делиш.

ГЛУМАЦ МАРКО
Та Марта и ја смо... између нас никада није било озбиљно. Не. Не поричем, увек ме јако привлачила, нисам ни сад по том питању равнодушан – разумеш ме? – али је била невероватно напорна. Сјајна жена, непоновљива жена, да! Али, тако компликована, тако компликована!

(*Флешбек*. Марко и Марта улазе у Мартин стан.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Није ти се допала представа?

МАРТА
Кажи ми, како је могуће да, колико год били добри, глумци никада – баш никада – не одиграју љубавне сцене истинито? Јеси ли и ти то приметио?

ГЛУМАЦ МАРКО
Дакле, представу гледаш с претпоставком да то није истинито, тако да не тражиш фактографску тачност у сваком чину на сцени.

МАРТА
Мислиш, тражи се од мене да подразумевам да лик осећа љубав када изговори: „Волим те“, чак иако уопште не делује тако?

ГЛУМАЦ МАРКО
Да.

МАРТА
А због чега онда: „Мрзим те“ звучи тако истинито да ништа не морам да подразумевам? Гледала сам глумце како копају очи рођеној деци па сам им веровала. Али кад изговоре: „Волим те“, буде те срамота што присуствујеш таквом паду. Просто би се извињавао што си се нашао ту.

ГЛУМАЦ МАРКО
Нисам то приметио. Видео сам у животу много импресивних љубавних сцена. Ево, рецимо вечерас...

МАРТА
Није било добро.

ГЛУМАЦ МАРКО
Не? Шалиш се.

МАРТА
Не.

ГЛУМАЦ МАРКО
Шта? Шта? Шта није било добро? Публика је ридала. Није било довољно марамица за све, рукавима су отирали сузе.

МАРТА
Ти никада ниси понашање већег дела публике користио као доказ за своју тврдњу.
(Напета пауза)

МАРТА
Љубав не постоји као таква, она је у ствари неухватив тренутак одсуства мржње, страха и фрустрације. Зато ју је немогуће одиграти. Нема трајање. Нема је у хоризонтали, само вертикално. Само у тренутку.
(Марко је гледа, мрачан и незадовољан. Ућути кратко.)

ГЛУМАЦ МАРКО (Заваливши се у фотељу, саркастично.)
„Љубав не постоји“. Нешто слично сам записао у дневник као гимназијалац, кад ми нека Стела није дала да јој пипам сисе. Могу ли да запалим?

(Не чека да му Марта одобри, пали цигарету, увлачи дим, певуши. Марта га кратко гледа, а онда узима јастук

и почиње да га удара њиме из све снаге. Умори се и, на ивици суза, седа у ћошак. Не гледа у Марка. Дужа пауза.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Хајдемо у кревет, молим те.

МАРТА
Никад ти више ништа нећу рећи!

ГЛУМАЦ МАРКО
Сад смо љути? Сад си *ти* љута?

(Марта не одговара.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Стани ти на сцену па одиграј, ако можеш боље. Сви се праве паметни кад представа изађе, сви имају нешто да кажу.

МАРТА
Па... Питао си ме!

ГЛУМАЦ МАРКО
Питао сам те шта мислиш, а ти си почела да... мислиш. Ја сам имао премијеру, Марта! Глумци мисле до премијере, после – готово. Катанац! Разумеш ли? Нисам у стању да се изложим утицају твог размишљања, које је, без сваке сумње, у најмању руку инвентивно.... (Клекне пред њу.) Опрости!

(Марта још неко време одбија да га погледа, а онда се трунчицу одобровољи.)

МАРТА (Опрезно, тихо.)
За мене је размена мишљења... најинтимнији чин.

ГЛУМАЦ МАРКО
Знам. Не узми за зло. Хеј! Срећо! Ствар је у томе да... на дан премијере, кад све прође... (Самосажаљиво.)... желим само да се неко обрадује оном што сам урадио, пре него што изађу критике које ме сваки пут разапну к'о Христа! Та бол, Марта, та бол! Док чепркају по мојој утроби, док се ругају мом детету, мојој танушној креацији – то обичан

човек не може да разуме. Хоћу да кажем, онај који се не бави позориштем, не кажем да и таква особа не може да буде необична, разуме се.... нити мислим да су глумци сви до једног необични...

МАРТА
Ви сте необично обични људи. Већим делом невероватно досадни, док не станете на сцену. Надам се да си тога свестан.

ГЛУМАЦ МАРКО
А зашто ми то радиш, Марта? Због чега? Чему ово? Шта сам урадио? Чиме си незадовољна? Зашто ме понижаваш?

МАРТА
Нећу да будеш... овакав!

ГЛУМАЦ МАРКО
Марта! Марта! Слушај ме добро, Марта! Ја се нисам никада оженио, јер је свака хтела да ме мења.

МАРТА
Ја не желим да те мењам, ја желим да будеш оно што јеси много више него што јеси.

ГЛУМАЦ МАРКО
Знам, знам. Мени је драго да ти поштујеш мој дух, који се свим силама трудим да сакријем, иако ме његово одсуство често чини несрећним, али – не вечерас. Само не вечерас. Вечерас ме пусти да будем површан, молим те. Очајнички ми треба признање, ако не од званичне критике, онда бар од жене која тврди да ме воли, мада је вечерас, ево, изнела доста занимљиву тврдњу да љубав не постоји, тако да више и не знам шта осећа...

МАРТА
О, Боже! Колико сам себична... ја *теби* говорим да си егоцентрик, а ја сама... Хеј! Душо! Зар не знаш, зар не видиш? Па, ја сам се у тебе и заљубила гледајући те на сцени и сваки пут кад те на њој видим, ја се изнова, као први пут, занесем! Да, ја брбљам о непостојању љубави, а у ствари... вечерас сам уживала у сваком тренутку твоје улоге. Можда сам субјективна...

ГЛУМАЦ МАРКО
Јеси мало.

МАРТА
... али био си најбољи.

ГЛУМАЦ МАРКО
Хвала ти.

МАРТА
Али то си знао, зар не? Јер, како би и било другачије? Ко то не види, тај је завидљивац, игнорант, или нешто још горе од та два, срам га било!

ГЛУМАЦ МАРКО
Ти мене... зајебаваш? Марта! Па ти си... зла! (На ивици суза.) Ти си зла!

МАРТА
Ако је ово оно што желиш да слушаш, нађи неку другу. Напоље!

ГЛУМАЦ МАРКО
Ти си...

МАРТА
Напоље!

ГЛУМАЦ МАРКО
Збогом.

МАРТА
Збогом!

(Марко излази из стана, али се одмах враћа, грли је. Љубе се страсно. Крај *флешбека* у *флешбеку*.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Дао сам све од себе. Нашао сам човека који би јој урадио лажне исправе. Доказали бисмо да је Српкиња, да нема кап јеврејске крви. Богатство је тражио за ту услугу. Она није пристала на тај план. Није хтела ни да чује. Венчали бисмо се и живели нормално да је она хтела да учини ту

тако безначајну ствар – да промени проклете папире! Како је то тврдоглава жена! Глупа! Глупача! Коме она тера инат? С ким она води свој рат? Сећаш се оног штенета које смо пронашли оне ноћи испред позоришта? Њој сам однео то штене, на поклон. Нисам у животу видео да неко толико воли кучиће, а био сам спреман и на веће будалаштине, само да њој измамим осмех.

(*Флешбек* у *флешбеку*. Марко и Марта бдију над корпом у којој спава штене.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Спава?

МАРТА
Спава.

ГЛУМАЦ МАРКО
Како ћеш га назвати?

МАРТА
Адолф.

ГЛУМАЦ МАРКО
Како?

МАРТА
Адолф. Ади. Адолф.

ГЛУМАЦ МАРКО
Како Адолф?

МАРТА
А што да не? Не свиђа ти се?

ГЛУМАЦ МАРКО
Не баш.

МАРТА
Као Адолф Клајн.

ГЛУМАЦ МАРКО
Ко?

МАРТА
Глумац. Адолф Клајн. Сећаш се тог глумца? Играо је у *Ани Болен*. Ниси га гледао? Стари филм. Ади! Ади! Буди се...

ГЛУМАЦ МАРКО
Не зови га Адолф, забога!

МАРТА
Шта је с тобом?

ГЛУМАЦ МАРКО
Цео свет мрзи то име.

МАРТА
Ја не.

ГЛУМАЦ МАРКО
И ти ћеш га замрзети, кад-тад. И ти. И мрзећеш њега због тог имена. И мене због њега.

МАРТА
Неће мени Адолф Хитлер одредити како ћу назвати свог пса. Кад будем чула то име, сетићу се свог пса, тебе и оног глумца, Адолфа Клајна, јер ја сам та која одлучујем чега ћу се сећати и шта ћу мислити, не Адолф Хитлер. Ја!

(Крај *флешбека* у *флешбеку*.)

ГЛУМАЦ ЈОВАН
А ниси могао да је узмеш онакву каква јесте?

ГЛУМАЦ МАРКО
Мани ме поезије, пријатељу.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Сви волимо поезију, док се не окрене против наших прозних интереса.

ГЛУМАЦ МАРКО
Прозни интерес? Какав интерес? У питању је голи опстанак, друже мој. Ови се не шале. Опстанак је у питању.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Опстанак! Да! Сопствени опстанак. Опстанак је био разлог који је и нацисте покренуо у правцу Пољске. Све је то било

рађено у име опстанка. Легитиман аргумент. А због чега морамо да опстанемо?

(*Флешбек* у *флешбеку*.)

МАРТА
Не дођу ли они тренуци у животу кад човеком управља само завет који је дао себи у најинтимнијим сусретима са својом савешћу?

ГЛУМАЦ МАРКО
Постала си тако...

МАРТА
Компликована.

(Крај *флешбека* у *флешбеку*.)

ГЛУМАЦ МАРКО
Хајде, пусти ме сада. Готово.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Ја тебе не желим да вређам...

ГЛУМАЦ МАРКО
Али ме ипак вређаш! Ти доказујеш овде сатима да сам ја нациста.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
И ја сам! И ја! Мислиш да бих имао смелости, да бих имао права да ти све ово говорим да нисам сигуран да бих поступио исто као ти? Немци ће на крају изгубити рат. Видећеш, ти ћеш то видети, ја можда не.

ГЛУМАЦ МАРКО
Шта причаш?

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Не прекидај ме, молим те. Молим те! Немци ће изгубити рат. Свет ће тријумфовати, али ја се тог тријумфа унапред бојим, исто колико сам се бојао Хитлера када сам га први пут видео. Душа света је болесна... болесна. Дубоко

болесна. И неће се излечити ако лечимо само један њен симптом.

(*Флешбек* у *флешбеку*. Марта чита.)

МАРТА
„Ево шта је моје гледиште. Ради се о томе да се сви људи деле на ‘обичне’ и ‘необичне’. Људи се уопште, по природном закону, деле на две врсте: на нижу (обичну), то јест, да тако кажем, на материјал који служи једино за рађање сличних створења, и на људе који су то и заиста, то јест на оне у којима има дара или талента да у својој средини изрекну неку нову реч. Прва је врста људи господар садашњости, друга врста господар будућности. Обични људи морају да живе у покорности и немају права да крше закон. А ‘необичан’ човек би, ако је потребно да пређе преко леша и преко крви, могао заиста, по мом суду, да допусти себи да пређе. А она му рече: По чему се разликују ти необични људи од обичних? Хоћу да кажем, има ли много таквих људи који имају право да кољу друге, тих ‘необичних’?“

ГЛУМАЦ МАРКО
„Има ли много таквих људи...“

МАРТА
„... који имају право да кољу друге, тих ‘необичних’?“

(Крај *флешбека* у *флешбеку*.)

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Не могу... да живим у оваквом свету.

(Крај *флешбека*.)

СВЕДОК 3
Ето. Ништа битно. Ништа значајно. Ништа занимљиво. Само о позоришту. „Какав сам био?“, „Грозан ми је костим“, „Промашио си шлагворт“, „Била си сјајна“, „Ја промашио шлагворт?“, „Публика је била мртва“, „А какав сам ја

био?“,„Ти си промашио“,„Што рече Шекспир“,„Гогољеве експозиције“,„Грозна ми је сукња“...

ПРОПИТИВАЧ 4
Ко је подметнуо пожар у тврђави? Ко је подметнуо пожар? Ко је планирао, осмислио и спровео диверзију? Говори!

СВЕДОК 3
Не знам.

ПРОПИТИВАЧ 4
Знаш! Знаш! Ја знам да знаш и ти знаш да ја знам да знаш!

СВЕДОК 3
Не знам. Не знам. Не знам!

(Пропитивач одводи Сведока негде где ће добити батине, чији стравичан звук одзвања вероватно целим Смедеревом, пропраћен лајањем бесних паса. После неког времена, Пропитивач се враћа. На вратима већ стоји наредни сведок, фина, лепо фризирана госпођа.)

ПРОПИТИВАЧ 4
Седите.
(Сведок седа.)

ПРОПИТИВАЧ 2
Шта сте видели 5. јуна, у часовима који су претходили експлозији?

СВЕДОК 4
Верујте, ништа. Баш ништа.

ПРОПИТИВАЧ 5
Ништа...

СВЕДОК 4
Зачудо – ништа. Ја сам још изјутра изашла из куће, на фризирање. Ту сам погрешила, јер сам се баш намучила! Верујте! Дан топао, тачније, врео, а по граду гужва, деце посвуда, примала су сведочанства, шта ли, људи из околних села, уопште, много света, све се то гурало, једва сам улицом прошла. Али ништа.

ПРОПИТИВАЧ 5
Нико ко вам је деловао сумњиво?

СВЕДОК 4
Кад је пазарни дан, сјати се свакојаки свет, гура се, не пази куда иде, ја само гледам да ме не оборе на улици, верујте! Ја сам журила, нисам ни загледала ко ми у сусрет иде, а онда сам пуна два сата седела код фризера, то је било мучење, верујте! Чупала ме јако, презнојила сам се од главе до пете, страшно! Ништа, кажем вам, ништа нисам ни видела ни чула! После фризирања пођем да се негде мало освежим, да попијем лимунаду, знате, јер два сата је она мене чупала. И ништа. Све је било исто као и увек. Исто! Ништа, баш ништа. Тамо сам срела глумице из Новог Сада. Једна од њих је ратна удовица. Јадница. Седела сам неко време с њима, али, ништа, баш ништа није било необично.

(*Флешбек*. У неком малом локалу седе Весна и Вида. Попиле су по једну ракију, хладе се лепезама.)

ГЛУМИЦА ВИДА
Кажу они – није добро да играмо представе у данашња времена – подржавамо нацистичку окупацију и доприносимо њеном јачању и утврђивању. Ми подржавамо? Оно што ми играмо, то су такве глупости, да мирно можемо да спавамо под сваким режимом – не додајемо му на вредности ништа.

ГЛУМИЦА ВЕСНА (Смеје се.)
Шта ти је, Видо?

ГЛУМИЦА ВИДА
То што ми играмо, то је млаћење празне сламе, једна збрда-здола склепана читанка превазиђених идеја које не само да каскају за модерном науком и њеним увидима о човеку, друштву и космосу, него се нико не налази позваним да их ка њима погура и позориште је последње место на свету где ће човек радозналог духа потражити на инвентиван начин постављена питања. Сваки сељак у пољу, свако дете у гимназији, свака домаћица за шпоретом, има јаснију, оригиналнију, провокативнију,

идеју о томе шта је стварност у којој живимо. Наше су позоришне идеје и политички и духовно и естетски незреле. Ми смо једном ногом у брлогу, другом међу елитом, па нити се до краја прљамо да нас човек распозна као обичне свиње, нити се до краја просвећујемо да заличимо на човека, него све тако, напола, прчкамо по људским емоцијама и страстима, и неоригиналним али звучним полуистинама, милујемо главице нашег врлог грађанства. И да будем до краја искрена, не знам како ћемо на Страшном суду рећи од чега смо ‘леба јели. Моја је животна трагедија то што сам глумица.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Немој тако, Видо, ти која прва у позориште дођеш, последња одеш... Живот би дала за овај посао. Ми други ти нисмо ни до...

ГЛУМИЦА ВИДА
Силно ме уморило упорно трајање ове једне исте, досадне ситуације. Али, што би рекла моја мајка, да је жива, а не у паклу што ме натера против моје воље да будем глумица, само ми Бог може помоћи, јер ја се сама – не усуђујем. Корсет вечерас не облачим. Јесам те преварила?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Да знаш да си ме уплашила.

ГЛУМИЦА ВИДА
Корсет вечерас не облачим. Попадаћемо у оној сали од врућине. Ни чарапе нећу обући.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Зар да ти публика гледа голе ноге?

ГЛУМИЦА ВИДА
Баш ће моје голе ноге неког сад да саблазне у ова времена. Ево, сва сам се најежила.

СВЕДОК 4 (Прилазећи им.)
Госпођо Гавриловић?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Да?

СВЕДОК 4
Дозволите... ја вас знам, ви сте супруга Рајка Гавриловића. Он је служио с мојим мужем – примите моје најдубље саучешће.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Хвала.
(Весна устаје, Сведок је љуби церемонијално три пута, штитећи притом своју нову фризуру.)

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Седите. Седите с нама.

СВЕДОК 4
Хвала! (Седа, гледа Весну, пуна саосећања.) Ваш супруг је умро као јунак. Још се прича о томе. Можете бити поносни на њега. (Вади марамицу и брише некакве сузе, које су потекле по аутоматизму.) Како су ваша деца то поднела?

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Немам деце, хвала Богу.

СВЕДОК 4
А, тако!... Кажите ми – каква је била сахрана? Је ли било много света? Тешко је било у ратним данима поштену сахрану приредити.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Била је то.... лепа сахрана.

СВЕДОК 4
Драго ми је да то чујем.

(*Флешбек* у *флешбеку*. Сахрана пилота Рајка Гавриловића, Весниног мужа. Удовица прима саучешће. Придошли, утучени, промичу поред ње, као на покретној траци. Утучену удовицу затим, полусвесну, уводе у канцеларију команданта ратног ваздухопловства Краљевине Југославије. Он је очигледно припит, поред њега стоји флаша неке жестине. Ноћ је. Суморно је.)

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Госпођо Гавриловић... примите моје најдубље саучешће. Ваш супруг је умро као јунак.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Да, да.

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Можете бити поносни.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Да, да.

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Седите, молим вас.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Немојте, молим вас.

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Седите. Молим вас. Врло је касно и сигурно сте уморни...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Јесте, мало је све ово заморно.

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Ипак – седите на кратко.

(Весна седа.)

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Ово је све... тако... да, добро сте рекли – заморно. (Нуди јој пиће.) Хоћете? (Она одбија, он себи сипа и ексира.) Овај је... рат... Ово је брутална агресија... хоћете воде?... никаквог поштовања међународних норми, никаквог поштовања ратног права, свуда је неизрециви хаос. Незрециви хаос. Него, хоћу да вам кажем... наша војска је... знате и сами у каквом стању, али ја вам нудим своју личну помоћ.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Хвала, врло сте љубазни, али није ништа потребно. Како је свима, тако ће бити и мени.

(Командант јој ставља у руку новац, скида златан ланац, вади пиштољ, све ставља пред њу.)

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Немојте, немојте, молим вас! (Готово вриснувши.) Не треба ми ништа! (Мирније.) Опростите.

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Опростите ви. Ја... хоћу да кажем... то што је ваш супруг учинио, заједно са осталим пилотима шестог априла... то... то се у оваквим ратовима не виђа, то се чак и не очекује, ни од кога. Ја нисам веровао да... у ствари, ја нисам предвидео могућност такве борбе какву су они пружили. Био сам спреман да се предамо. Јесам, госпођо. Јер, видите, немачка војна сила... укратко, ми нисмо имали никакве шансе. Ти момци... они су улетали међу немачке авионе... без трунке оклевања. Безглаво, разумете? Безглаво... у колоне и колоне немачких авиона... нас петсто, њих две хиљаде и двеста, а они улетали! Изненадили су Немце, мислили да је то нека наша нова тактика, али не. То је био рефлекс. Љубав. То је љубав, госпођо. Љубав према свему! Безумна љубав према свему! Како је само сурово издана толика љубав! Молим вас, попијте једну.
(Весна узима чашу.)

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Да су након потписивања Тројног пакта Срби остали мирни...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Немојте то да говорите...

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
... ни сада, а ни наредних година не би се ништа догодило...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Немојте то да говорите!

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Не бисмо гинули. Не бисмо.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Мој муж је жртвовао свој живот на олтару антинацистичке Србије! И да мене питате, да ли би, Весна, поново без мужа остала ради антинацистичке Србије, рекла бих – да, а знам и да би он поново и поново за њу гинуо. Немате права то да говорите!

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Опростите! Све је наједном постало апсурдно... пре само недељу дана смо веровали да... А ето, наша влада...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Наша влада је исправно поступила. Двадесет седмог марта сам се, због одлука те владе и храбрости да их спроведе, осећала као грађанин слободног света и да сам знала за последице, опет бих исто мислила.

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Наша влада...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Да!

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
... је побегла.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Како то мислите – побегла?

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Авионом, с импровизованог аеродрома у Никшићу. Отишли. Сви. Нема никога, немамо владу, немамо краља, немамо никога. Сами смо.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Отишли су? Куда? Не разумем.

КОМАНДАНТ РАТНОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
Да сте само видели како су се понашали поједини министри и чланови Владе – као једно неозбиљно друштво. Да сте само видели како су се министри и њихове супруге гурали у онај авион који је полетео за Атину. Да сте само видели како је изгледала та Влада која је рекла „не“ и запретила шаком Берлину и Хитлеру, мислим да би Вас прошла воља да нешто добро кажете за ту Владу. Ја их и сад видим са супругама, теткама супруга, кумама тетака супруга како беже из земље која доживљава слом, распад и катастрофу и како лепо одлазе и напуштају ту исту земљу коју треба, заправо, да бране. Госпођо, ово је све... далеко изван моћи мога поимања. Нико ме није припремио на ово. Нису ме учили да постоји узалудна жртва. Ја... не знам како ћу лећи у гроб знајући да носим на души вашега мужа. Знате, имао сам пријатеља... Пуковник Танасић. Убио се кад је пала Француска. Шта би ја требало да урадим?

(Командант се искрено и болно расплаче. Весна га грли и теши.)

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Немојте, молим вас! Немојте! Биће све добро. Биће све добро. Молим вас!

(Крај *флешбека* у *флешбеку*.)

СВЕДОК 4 (Поправљајући фризуру.)
А шта ћете, госпођо, живот иде даље.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Да, да... тако кажу.

СВЕДОК 4
Моја баба је три мужа сахранила. Како се уда – почне рат и човек јој се не врати. Време на крају излечи све. Млади сте, лепи, а и децу треба да родите, зашто да не? Деца дају свему смисао. Хоћете ли наставити да играте позориште? Недостајало ми је ових неколико месеци. Последња представа, била је... чини ми се...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Лажа и паралажа.

СВЕДОК 4
Да! Тачно! Ви сте у тој представи били тако упечатљиви. Врло колоритни. (Види) А ви! Па то је... незаборавно!

ГЛУМИЦА ВИДА
Да, да... хвала.
(Разговор замире. Тишина.)

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Ово је време пробудило у нама најгори страх познат човеку – страх да донесе на свет ново људско биће. Да имам децу? Ви ми предлажете да родим децу? Жени која живи још само због тога да би се име човека који је безумно волео што дуже памтило, а која зна да га се ускоро више нико неће сећати – тој жени ви предлажете

да својевољно таквом свету, таласима питања без одговора и бесциљној патњи, изложи још једно људско биће? Да почини такав – злочин? Ја са искреним жаљењем гледам децу око себе. И како се усуђујете да ми говорите да ћу прежалити свог мужа?

СВЕДОК 4
Госпођо...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Одакле вам право да ми говорите да ћу прежалити свог мужа? Одакле вам право да тражите од мене да престанем да патим?

СВЕДОК 4
Госпођо, нема потребе...

ГЛУМИЦА ВИДА
Немој, Весна...

ГЛУМИЦА ВЕСНА
(Види) Ћути! (Сведоку) Смрт једног човека је смак целог света и цео људски род је заувек умро када је само један човек умро, и жалити, и у жалости на крају и умрети – то је логично! Али ви логику не цените, ви уживате да ништа не разумете, кад вам се умови досађују, само сте тада спокојни, кад вам је свеједно с ким спавате и шта ждерете...
(Сведок, дубоко увређена, устаје од стола и одлази.)

ГЛУМИЦА ВЕСНА
... тада сте на своме, ваша су највећа мука тесне ципеле. Хоћу да га жалим, јер је то природно! Хоћу да умрем од туге за њим! Да! И то! Јер преживљавати и преживљавати - како је то понижавајуће досадно, како очајнички глупо и колико отужно и превише, превише ружно. (Види) Колико је сати?

ГЛУМИЦА ВИДА
Пет до два.

ГЛУМИЦА ВЕСНА
Хајдемо на воз.

6. сцена

(Смедерево, 1941. Пропитивач је млад, дрчан и амбициозан нациста. Сведок је фин господин, врло опрезног држања.)

СВЕДОК 5
Не треба преводилац. Говорим немачки. На железничкој станици сам био између 13:30 и 13:45. Журио сам да стигнем кући тако да сам слабо загледао кога има, али су ми пажњу привукли глумци. Само они вукљају са собом толике багаже. Доста их је било, сигурно двадесетак, заузели све клупе. Чуо сам разговор једне глумице са својом мајком.

(*Флешбек*. Клупе око железничке станице. На једној од њих седе Милица и њена мајка.)

МИЛИЧИНА МАЈКА
Ја сам се са шеснаест година удала за човека ког нисам ни знала, дошли рекли – Марице, полази – у белу хаљину и пред олтар, а он... двадесет година старији од мене. Ружан, полупијан, необријан. Шта је фалило оном момку? Шта? Човек поштен и вредан, доносио ти бомбоњере и књиге. И љубио ти руку. Да ти је отац био жив па да те у собу закључа и избије, ако треба, па да кренеш путем којим треба.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Не брини, мајко, удаћу се.

МИЛИЧИНА МАЈКА
С толико година, веће су ти шансе да те гром удари.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Немој, мајко, молим те.

(Крај *флешбека*.)

СВЕДОК 5
И онда је све полетело. Дословно полетело. То је тако јак удар ваздуха био, све је са мене стргао. Остао сам, да извинете, у гаћама. Само гаће и рукави довде... овако... на мени остали.

ПРОПИТИВАЧ 5
Пробаћу да разумем, само ми објасни зашто.

СВЕДОК 5
Изволите.

ПРОПИТИВАЧ 5
Зашто нас мрзите?

СВЕДОК 5
Не, то је само мали број људи...

ПРОПИТИВАЧ 5
Ја сам осетљив човек. Изузетно осетљив човек.

СВЕДОК 5
Не сумњам.

ПРОПИТИВАЧ 5
Не прекидај ме. Ја осећам сваки титрај у ваздуху. Ја знам да није у питању мања група људи, мали проценат народа. Мрзите нас сви. Осећам то сваког тренутка, на кожи осећам, кроз униформу допире до моје пути. Тешко се носим с тим. Верујете ли ми?

СВЕДОК 5
Верујем.

ПРОПИТИВАЧ 5
Фирер је осам година – осам година, хеј! – обигравао око вас. Нудио вам је што ниједној држави није, ништа од вас не захтевајући и чак вам, на рачун Бугарске, обећавајући Солун. Никада у животу није осетио такву бол, такво разочарање и такав бес као 27. марта. Његово срце, напукло након Сарајева четрнаесте, тада се разбило у парампарчад. Само ми објасни зашто. Зашто нисте прихватили Тројни пакт?

СВЕДОК 5
Не бих знао.

ПРОПИТИВАЧ 5
Говори, зашто нас мрзите.

СВЕДОК 5
Можда... можда... вас не разумемо?

ПРОПИТИВАЧ 5
Можда. Можда.

(*Флешбек* се наставља.)

МИЛИЧИНА МАЈКА
Објасни ми зашто. Није ти био леп? Јер лепота пролази, душо моја...

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Био ми је леп. Колико је сати?

МИЛИЧИНА МАЈКА
Пола два. Волела си другог?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Не.

МИЛИЧИНА МАЈКА
Објасни ми онда – зашто? Ја све могу да разумем, све. Кажи ми. Хајде.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Био је... био је...

(*Флешбек* у *флешбеку.* Време пре окупације. Миличин дом. Она седи са младим господином који јој је донео цвеће и бомбоњеру и удвара јој се.)

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Госодине Ристићу!

ПРОСАЦ
Госпођице Спасић!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Господине Ристићу!

ПРОСАЦ
Госпођице Спасић!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Господине Ристићу!

ПРОСАЦ
Пређимо на ствар.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Пређимо на ствар.

ПРОСАЦ
Пређимо.

ПРОСАЦ
Госпођице Спасић, моје су намере спрам вас озбиљне. Ја се налазим у ситуацији довољно повољној да вам понудим улазак у свету брачну заједницу са мном.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Не знам чиме сам заслужила такву част, господине Ристићу.

ПРОСАЦ
Видите, ви сте мени у целини пријатни. Као друштво, разуме се, због вашег образовања и музицирања, ништа мање због лепих стихова које знате наизуст, а као појава, због вашег умилног лица и лепе фигуре, који не вређају моје око.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Захваљујем. Лепо сте све срочили.

ПРОСАЦ
Лако је вама комплиментирати. Могу ли да питам да ли је то „да“?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Можете да питате да ли је то „да“.

ПРОСАЦ
Да ли је то „да“?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Да, то је „да“.

ПРОСАЦ (Штипне је за образ.)
Да, то је „да“. Ма види ти њу, како је лепушкаста!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Да, то је „да“. И сами сте врло згодни.

ПРОСАЦ
Штета ће бити ваших улога. Лепо сте ви играли, имате талента.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
О каквој сад наједном штети ви говорите?

ПРОСАЦ
Уживао сам гледајући вас и то ће ми делом, признајем, недостајати.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Ма, шта ви то говорите? Гледаћете ме још много година, али из свечане ложе. Ваше ћу букете примати, а све остале враћати уз речи: боже сачувај, ја сам удата жена.

ПРОСАЦ
Та, зашто да се мучите? Треба играти свако вече, а још и враћати букете! Госпођице, то не долази обзир!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Ви се шалите?

ПРОСАЦ
Вере ми, не. С тим се стварима прави господин не шали. Неће се моја супруга мучити...

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Није то за мене мучење.

ПРОСАЦ
... и свако вече перику стављати...

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Није то за мене мучење.

ПРОСАЦ
... кући касно долазити, богами не.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Није то, драги господине, за мене мучење.

ПРОСАЦ
Али, за мене јесте! Жена глуми док се не уда, после – шлус! Хоћу да кажем, поред моје плате, која није мала, нема разлога да радите. Обући ћу вам најлешу ципелицу па

ћете у њој пружити ножицу и са мном шетати по кеју, руку под руку, а у позориште ћемо отићи једном до два пута месечно и гледати шта год се вама буде свиђало.

(Крај *флешбека* у *флешбеку*.)

МИЛИЧИНА МАЈКА
То ти је рекао?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Да.

МИЛИЧИНА МАЈКА
Баш тако ти је рекао?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Баш тако.

МИЛИЧИНА МАЈКА
Па шта?

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Мајко...

МИЛИЧИНА МАЈКА
Немој, Милице! Доста је! Куда води све ово? Погледај ме! Идемо на село, код бабе, да будеш на ваздуху, да ти се нерви опораве, да једеш супу, да те мајка гледа. По две киле после сваке представе изгубиш. Хоћеш? Моли те мајка...

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Мама! На сцени живе људи каква ја никада нећу бити. Они су прешли границу... они су *тамо*. Та девојка... знаш, мајко, од шеснаест година, само шеснаест... сва бела, сва танушна, излази на улицу, излази да... знаш. На улицу. А зашто? Да прехрани туђу децу, децу жене која је кињи, вређа и туче. Знаш? И она, никоме ни за шта крива а кажњена, која би, после свега, имала сва права да се љути на Бога, и свако право да замахне секиром и одсече том свету ружну, циничну главу, не само да ту секиру не узима, него убицу грли и теши и осећа само то колико је *он* несрећан што је укаљао светињу живота – оног истог живота који њу изнова и изнова сатире, гази и скрнави. Ништа ја не бих знала да није било...

МИЛИЧИНА МАЈКА
Позоришта. Да, да. Разумем. Ти си размажена! Размажена, умишљена слинавица! Ти би да носиш лепе хаљине и говориш узвишене реченице? Ти би да будеш хероина? Себична, ситна душо! Себична, ситна душо! Себична, ситна душо! Погледај мало око себе! Погледај где живиш!

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Добро, мама, добро, добро. У реду. Идемо кући, на село, куд год ти желиш.

МИЛИЧИНА МАЈКА
Стварно? Не шалиш се, Милице? Хвала ти! Хвала ти, љубави! Хвала Богу! Хвала ти!

(Крај *флешбека*.)

ПРОПИТИВАЧ 5
Можда нас не разумете? Чудно. Не разумете наше пориве, нисте у стању да се поистоветите са разлозима из којих све ово чинимо? А то је сваком људском бићу јасно, без размишљања. Јер би свако, свако хтео да буде по његовом! Разумете ви нас одлично. Цео свет нас одлично разуме.

(*Флешбек*.)

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Јеси ли гладна?

МИЛИЧИНА МАЈКА
Не, нисам, нисам, душо, не...

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Ма, јеси. Јеси. Хоћеш да ти купим кифлу и јогурт? Ту је то близу. Хоћеш?

МИЛИЧИНА МАЈКА
Па, добро, може. Ако су само кифла и јогурт – може.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Брзо се враћам.

МИЛИЧИНА МАЈКА
Милице, преварићеш ме.

ГЛУМИЦА МИЛИЦА
Пртљаг ми је ту. Видиш? Како ћу без пртљага на пут? Свашта с тобом, мамице!

(Милица одлази. Крај *флешбека*. Дужа пауза.)

ПРОПИТИВАЧ 5
Ко је то био? Ко је то урадио?

(Сведок не одговара.)

ПРОПИТИВАЧ 5
Питам те шта мислиш, видиш ли да те питам шта мислиш? Шта ти мислиш? Сигурно нешто мислиш! Јер ми... немамо појма. Је ли авион који је уочен да надлеће тврђаву 5. јуна у јутарњим часовима био британски и да ли је бацао фосфорне плочице, уколико је уопште био авион, а не како неки од вас кажу, проклета Јерина која је над својом тврђавом лила сузе – не би ме чудило више ништа? Можда је био, јер, мада има оних који сумњају у то, према извештају људи од поверења, британски командоси оперишу у сливу Дунава, али да ли би Британци бацали фосфорне плочице овде? Радије бих, као што рекох, поверовао да је она мртва Гркиња оживела, него да би Британци ризиковали због Совјета? Не верујете ми?

(Сведок не одговара.)

ПРОПИТИВАЧ 5
Можда је неко од Немаца бацио опушак, можда. Војници све трећепозивци, скину се до појаса, прште митраљезима тек онако, да се забаве, пуше без престанка, не воде рачуна... то је стока, то нису Немци. Можда је неко од заробљеника бацио опушак? Намерно. Неки огорчени војник Краљевине Југославије, поражен у рату, понижен, осрамоћен, нема за шта да живи... Али, куда то води? Ко смо ми кад смо допустили да на тако глуп начин изгубимо

четири вагона муниције пред напад на Совјетски Савез? Ко смо ми? Пајаци, будале, дилетанти?

(Сведок не одговара.)

ПРОПИТИВАЧ 5
Земља је била натопљена бензином, барут посвуда, данима је по угловима, унутар зидина титрао плавичаст пламен, лично сам га видео, али они тврде – није то. Да ли су се локални комунисти, мада поуздано знамо да Стаљин ни на који начин не жели да провцира Фирера у овом тренутку, оглушили о вољу свог вође, како нам се дојављује, и да ли је баш тај човек, чије нам се име и тренутна локација дојављују, и који ће, извесно је, ускоро бити ухапшен, обучио овдашњу омладину да изврши диверзију? Да ли је био толико безосећајан да убије четири хиљаде својих сународника ради комунизма и толико неразуман и исхитрен да због њега комунизам избије на лош глас, тако прекаљен борац и вешт обавештајац, каквим га сматрају? Можда јесте. Можда. Можда, зашто да не? Можда. (Кратка пауза, затим одлучно, оштро.) Мени то није довољно. Мене занима истина.

(Улази Глумац Марко, теже повређен, делимично опорављен, превијене руке и делимично главе. Од када уђе, гледа у Сведока, који је сада Глумац Јован.)

ПРОПИТИВАЧ 5
Ко је то урадио? Реци ми шта мислиш. Молим те, реци ми.

(Сведок не одговара.)

ПРОПИТИВАЧ 5
Смедерево, 11. јун 1941. године. Ради утврђивања истине о узроку експлозије у смедеревској тврђави, испитује се преживели сведок догађаја...

ГЛУМАЦ МАРКО
Марко Караклајић.

ПРОПИТИВАЧ 5
Са местом пребивалишта у...

ГЛУМАЦ МАРКО
Новом Саду.

ПРОПИТИВАЧ 5
Са ансамблом Народног позоришта Дунавске бановине, стигао у Смедерево дана 5. јуна...

ГЛУМАЦ МАРКО
... у јутарњим сатима...

ПРОПИТИВАЧ 5
... баш на сам дан одигравања злочина.

ГЛУМАЦ МАРКО
Злочина, да.

ПРОПИТИВАЧ 5
Вас укупно... осамнаесторо?

ГЛУМАЦ МАРКО
Да.

ПРОПИТИВАЧ 5
Идентификација седамнаест жртава обављена је јуче у преподневним сатима, идентификацију обавио управник Народног позоришта Дунавске бановине, са средиштем у Новом Саду, од 1. јуна текуће године у Смедереву. Вида Славнић...

ГЛУМАЦ МАРКО
Вида Видана.

ПРОПИТИВАЧ 5
Видана Славнић, Весна Милић Гавриловић, Ивица Глишић, Милица Спасић...

МИЛИЧИНА МАЈКА
Милица Спасић.

ПРОПИТИВАЧ 5
... Милица Спасић... и... Јо...

ГЛУМАЦ МАРКО
Јован Терзић.

ПРОПИТИВАЧ 5
Јован?

ГЛУМАЦ МАРКО
Јован Терзић. Јован Терзић. Јован Терзић.

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Лупа.

ГЛУМАЦ МАРКО
Молим?

ГЛУМАЦ ЈОВАН
Самозапаљење. Сунчева светлост.

ПРОПИТИВАЧ 5
Снајперска сочива су свуда наоколо.

ГЛУМАЦ МАРКО
Молим?

ПРОПИТИВАЧ 5
Сви сте ушли у воз?

ГЛУМАЦ МАРКО
Сви смо ушли. Онда сам ја изашао.

ПРОПИТИВАЧ 5
Због чега?

ГЛУМАЦ МАРКО
Појавила се једна жена.

ПРОПИТИВАЧ 5
Ваша жена?

ГЛУМАЦ МАРКО
Не.

ПРОПИТИВАЧ 5
Вереница?

ГЛУМАЦ МАРКО
Не.

ПРОПИТИВАЧ 5
Јеврејка?

ГЛУМАЦ МАРКО
Да.

ПРОПИТИВАЧ 5
Не поричете?

ГЛУМАЦ МАРКО
Не. Ето.

ПРОПИТИВАЧ 5
Љубавница?

ГЛУМАЦ МАРКО
Жена мог живота.

ПРОПИТИВАЧ 5
Оставили сте је?

ГЛУМАЦ МАРКО
Да.

ПРОПИТИВАЧ 5
Да. Разумљиво. Да... тешко је то. Гледао сам депортацију Јевреја из свог родног града и мислио, познајући многе од њих интимно – све су то били добри људи – баш штета да су Јевреји и да баш они морају да страдају ради опстанка Немачке. Али, тако је то. То су природни закони. Стојим поред мајке, а она ми каже: „Ово је злочин и за њега ћемо одговарати кад-тад." Мајчице су... тако добре, ал' не знају ништа. Испричајте ми шта се десило.

(*Флешбек*. Перон железничке станице.)

ЖЕЛЕЗНИЧАР/ГЛУМАЦ МАРКО
14:12. Крећемо.

ГЛУМАЦ МАРКО
Чекајте. Чекајте, молим вас! Марта, јеси то ти?

ЖЕЛЕЗНИЧАР/ГЛУМАЦ МАРКО
Вратите се у воз, господине!

ГЛУМАЦ МАРКО
Марта, откуд ти овде? Како си дошла?

ЖЕЛЕЗНИЧАР/ГЛУМАЦ МАРКО
Госпођо, улазите ли?

ГЛУМАЦ МАРКО
Она не улази. Ја улазим. Пусти ме, Марта, молим те.

ЖЕЛЕЗНИЧАР/ГЛУМАЦ МАРКО
Онда уђите, крећемо.

ГЛУМАЦ МАРКО
Пусти ме.

ЖЕЛЕЗНИЧАР/ГЛУМАЦ МАРКО
Чујете ли ви мене?

ГЛУМАЦ МАРКО
Пусти ме. Само ме пусти.

ЖЕЛЕЗНИЧАР/ГЛУМАЦ МАРКО
Госпођо, склоните се од воза, ако не улазите.

ГЛУМАЦ МАРКО
Морам да идем.

ЖЕЛЕЗНИЧАР/ГЛУМАЦ МАРКО
Чујете? Госпођо, склоните се од вагона!

ГЛУМАЦ МАРКО
Морам да идем, разумеш?

ЖЕЛЕЗНИЧАР/ГЛУМАЦ МАРКО
Уђите унутра, господине!

ГЛУМАЦ МАРКО
Пусти. Само пусти. Све пусти, молим те. Остави се. Пусти.

ЖЕЛЕЗНИЧАР/ГЛУМАЦ МАРКО
'Ајмо, 'Ајмо, људи! 14:13 је.

ЖЕЛЕЗНИЧАР 2/ГЛУМАЦ МАРКО
Покрећи локомотиву одмах. Одмах, одмах, крећи, крећи! Дим се виори над тврђавом, сви ћемо изгинути, крећи одмах, крећи! Крећи! Крећи! У воз! Брзо! Крећи! Крећи!

(Експлозија)

7. сцена

(Нови Сад, 1939, проба *Злочина и казне*. Марија чита текст. Сви глумци су ту, око ње.)

ГЛУМИЦА МАРИЈА
И свима ће пресудити и опростити, и добрима и злима, и премудрима и смернима. И рећи ће: „Зато вас примам, зато вас примам, јер ниједан од вас није себе сматрао достојним тога...“.

ГЛУМАЦ МАРКО
„... није себе сматрао достојним тога...“.

ГЛУМИЦА МАРИЈА
И рећи ће: „Приђи! Опраштају ти се и сада многи греси твоји...“

ГЛУМАЦ МАРКО
„... јер си љубила много...“

ГЛУМИЦА МАРИЈА
„... јер си љубила много...“ И пружиће к нама руке своје и ми ћемо пасти ничице... и заплакаћемо... и све ћемо разумети!... Онда ћемо разумети све!...

ГЛУМАЦ МАРКО
... и све ћемо разумети!... Онда ћемо разумети све!...

ГЛУМИЦА МАРИЈА
Онда ћемо разумети све! Господе, дође краљевство твоје! Соњечка, Соњечка Мармеладова, вечна Соњечка, докле је света и века! (Марку) Тако ћемо?

ГЛУМАЦ МАРКО
Тако.

Крај

Ана Ђорђевић

СМЕДЕРЕВО 1941.

Представа је посвећена палумцима СНП-а настрадалим у смедеревској експлозији 5. јуна 1941. године.

Редитељ: **Ана Ђорђевић**
Драматург: **Николина Ђукановић**
Сценографи:
Жељко Пишкорић, Младен Стојановић и **Маја Вујовић**
Костимограф: **Марина Сремац**
Композитор: **Драшко Аџић**
Сценски говор: **др Дејан Средојевић**
Сценски покрет: **Душан Вукашиновић**
Асистенти редитеља:
Алекса Пантић и **Ружица Ања Тадић**

Играју:
Милан Ковачевић
Тања Пјевац
Јована Мишковић
Вукашин Ранђеловић
Алиса Лацко
Тијана Марковић
Аљоша Ђидић
Гордана Ђурђевић Димић
Милован Филиповић
Марко Савковић

Инспицијент: Владимир Савин
Суфлер: Наташа Барбир
Мајстор светла: Мирослав Чеман
Мајстор тона: Владимир Огњеновић
Асистент костимографа: Снежана Хорват
Кларинет: Саша Милосављевић

Премијера: 27. септембра 2019, сцена „Пера Добриновић“

Албум представе

(фото: Срђан Дорошки)

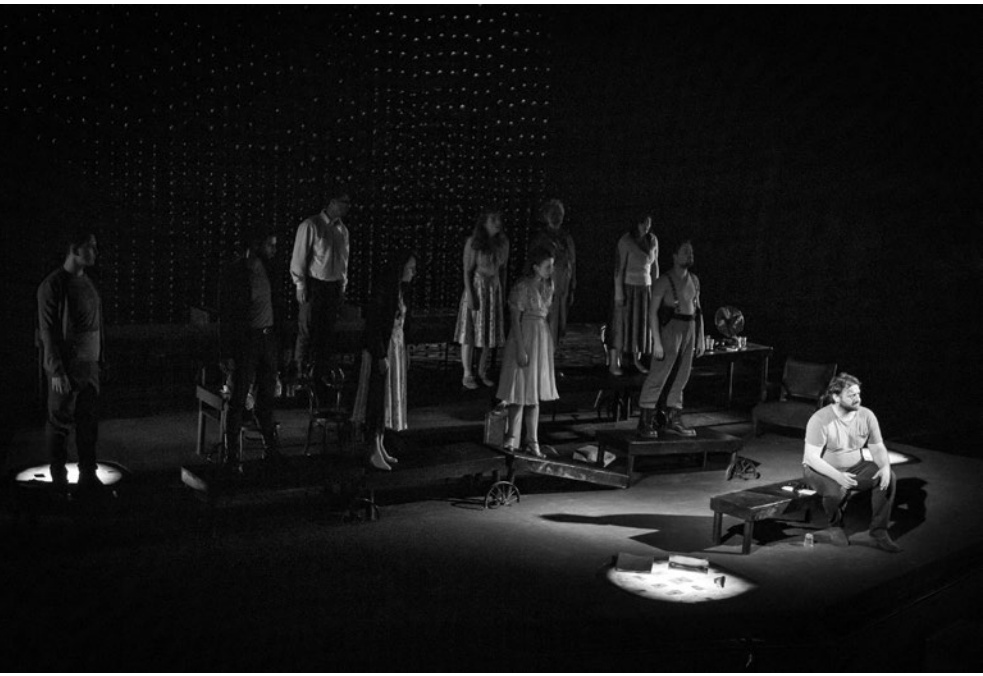

ЛИЧНА КАРТА
ЛИЧНА КАРТА

Александар Милосављевић

Страдање глумаца СНП-а у Смедереву 1941.

Смедеревска Хирошима

Тога дана је Српско народно позориште безмало остало без комплетног свог глумачког ансамбла

Био је четвртак. Дан ведар, сунчан. Година 1941. Над Краљевином Југославијом тек је минуо Априлски рат, застрашујући фијук штука се више није чуо са београдског неба, а бомбардери су само два месеца раније, 6, 7, 11. и 12. априла, на престоницу истоварили терет тежак 440 тона, остављајући за собом више од две хиљаде мртвих и ужасне трагове на лицу града. Београђани су се и даље трзали на сваки звук који би нарушио свакодневицу окупације. А онда, четрнаест минута после 14 часова, све се затресло. Из даљине се чуо потмули тутањ, стакла на звездарским прозорима су се тресла, а у трпезаријским и кухињским креденцима циликало је стаклено и порцеланско посуђе. Земљотрес!? И док су унезверени Београђани истрчавали на улицу, у даљини се, иза Звездарске шуме, из правца Дунава, високо у небо дизао густ облак црног дима. Дакле, није природна катастрофа. Ипак је ратна.

Тога дана се у Смедереву слегло много света. Четвртак је пијачни дан. Времена су оскудна, али је на пијаци било живо. Сељаци су изнели оно што су сматрали да им је претекло од резерви које су правили код кућа, а Смедеревци су на пијацу понели оно што је био вишак који је могуће трампити за свеже намирнице. Гужву су правили и вазда бучни ђаци који су, раније но иначе, дошли по сведочанства.

У 14:10 се зачуо писак воза који је у облаку паре, лагано и хукћући улазио у станицу. Редовна линија из Велике Плане. У Смедереву се задржава таман колико је потребно за смену путника. А онда су се варошицом проломили пуцњи. Наступио је тренутак тишине и напетости.

Уследила је страшна експлозија. Небо се помрачило. Потом су се чули други звуци. Од прашине се није видело да се руши тврђава, станична зграда, куће... У тишини после експлозије чуо се само шум ветра. И јауци.

Овако преживели описују експлозију у магацину муниције, војне опреме и горива у Смедереву 5. јуна 1941.

До данас није утврђено шта је проузроковало експлозију која је у тврђави начинила кратер дубок више од 15 метара а широк 100 метара. Верзија има много. У смутним ратним временима, немачким истражитељима је одговарала дискреција, у том часу се нису превише бавили несрећом у којој је погинуло само 9 припадника Вермахта. С друге стране, низ (необичних) околности је условио да доцније и ослободиоци ћуте о трагедији.

Чињенице говоре да су Немци, одмах по окупацији, у Смедеревској тврђави формирали велико складиште оружја и муниције, а највише топовских граната свих величина и калибара. Педантна немачка евиденција бележи да је било око 430 вагона овог материјала, заплењеног након капитулације краљевске војске. Ту су лагероване и огромне количине горива, такође одузетог од југословенске војске. Смедерево је изабрано због Дунава – пловног пута којим ће овај материјал бити транспортован за предстојећи војни поход на Совјетски Савез, а Тврђава је била логичан избор због близине железничке пруге и дебелих бедема.

Најчешће помињана верзија указује на неопрезног немачког војника чији опушак је иницирао паљење барута, а доцније и експлозију. Приче помињу британски авион који је надлетео Смедерево, могућност диверзије домаћих родољуба, као и наводну акцију чувеног оперативца Коминтерне Мустафе Голубића, уистину ухапшеног у Београду само неколико дана након експлозије. Један од разлога дугог послератног ћутања о смедеревској трагедији могуће је потражити и у чињеници да је међу погинулим путницима у возу било и троје Недића – син, снаја и унука будућег ратног председника владе Србије Милана Недића. Особи која ће у историји остати забележена као квислинг ваљало је одузети сваку

димензију трагичког, а самим тим и људског, па и могућег оправдања издаје. Разлог може бити и што је пројектом успешне обнове Смедерева након експлозије руководио Димитрије Љотић, Смедеревац и оснивач „Збора“.

И подаци о жртвама смедеревске трагедије се разликују. Немци бележе 600 погинулих, црква процењује да је страдало 485 људи, а историчари су касније констатовали да је живот изгубило између 2.000 и 4.500 особа, међу којима и седамнаест глумица и глумаца Српског народног позоришта.

Рођена као Аранка, погинула као Злата

Необичан стицај околности довео је новосадске глумце у Смедерево

Српско народно позориште је током своје историје већ навикло да изненада остаје без глумаца. Убрзо по оснивању, 1867. године, први управник Позоришта, Јован Ђорђевић одазвао се позиву кнеза Михаила да оснује београдско Народно позориште, а у Србију је повео већи део тадашњег глумачког ансамбла. Практично, СНП је тада остало без најјачих глумачких снага. У Новом Саду је, од виђенијих глумаца, остао само Лаза Телечки. Ништа мањи удар Позориште је доживело и 1948, кад је Бојан Ступица, на основу декрета који је годину дана раније потписао Јосип Броз, оснивао Југословенско драмско позориште. И тада су у Београд из Новог Сада отишли најбољи глумци, јер је Ступичина амбиција била формирање театарске репрезентације Југославије. У ЈДП су тада дошли драмски уметници из Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине, Македоније, али највише их је, због одсуства језичке баријере, стигло баш из Српског народног позоришта.

Па ипак, најстрашније, ненадокнадиво и најболније десетковање глумаца СНП је доживело 5. јуна 1941. године. Седамнаест изгинулих глумица и глумаца представљало је практично цео глумачки ансамбл тадашњег Позоришта. Априлским ратом је угашен театарски живот у Војводини. Као и све јавне службе, и позоришта су престала с радом. Након трзавица које су угрожавале нормалан рад

Позоришта, после промене имена (у Народно позориште Дунавске бановине кнеза намесника Павла), расцепа трупе на две које су једно време паралелно функционисале, Позориште је с пролећа 1941. покушавало да се консолидује као регионални театар који ће представе давати у тадашњој Дунавској бановини. Избегавши из Новог Сада у Београд, послати су у Панчево, а одатле у Смедерево – новоосновани центар Дунавске бановине. У Смедерево су тог јутра стигли да би добили плате.

Баш као што је то био случај и са ђацима који су дошли по сведочанства, сељацима који су изнели робу на пазарни дан, путници у возу који је пролазио кроз Смедерево – нашли су се на погрешном месту у погрешном часу. На списку настрадалих глумаца су имена: Милутин Томић, Момир Андрић, Нина Стимић, Никола Стојановић, Витомир Качаник, Раденко Алмажановић, Славко Александровић, Злата Андрић, Злата Чокановић, Владета Тодоровић, Милета Гајчин, Деса Петковић, Бане Станојевић, Стефанија Барбије, Михајло Јовановић, Богобој Варађан и Ксенија Бабић.

Њихове судбине данас је могуће реконструисати на основу оскудног архивског материјала, јер је у кризним временима – не само због ратног стања и окупације, него и компликованих предратних околности у позоришном животу Војводине и Србије – папирологија била најмања брига тадашње позоришне управе. Неке од биографија настрадалих богате су и испуњене списковима главних улога, док каријере других потврђују најчешће негативне представе о глумачкој професији. То, међутим, не говори много о квалитету њихове глуме. Међу погинулима је било глумица и глумаца који су приљежно и одговорно обављали своје послове, али и оних који су управи правили проблеме. Но, зар то није увек случај?

О Злати Андрић, рецимо, дознајемо да је рођена у Сомбору 1916, као Фењеш Аранка, „мађарска циганка“, да јој је отац био „музикант“, да је завршила основну школу и четири разреда средње школе, дакле имала је малу матуру, да се „одала глуми“ 1935, када је у позориште доводи неки суфлер, да се прикључила једној од путујућих позоришних дружина, али је само годину дана доцније

заиграла у загребачком Народном казалишту. Из белешке записане њеном руком, наведен је и списак улога које је одиграла. Најчешће су то роле из Нушићевих комедија, али је играла и у комадима Шекспира, Глишића, Плаовића и Ђоковића, Горког, Голдонија, Молијера, Толстоја... На другом листу је констатовано да је погинула у Смедереву, али и да је била „врло лепа и врло талентована".

А онда у њеном позоришном картону следи низ дописа који бацају сасвим другачије светло на професионалну личност Злате Андрић...

Судбина лепе Циганке

Злата Андрић је била лепа, таленшована и непослушна ілумица

„Мађарска циганка" Аранка Фењеш, „глумачког имена" Злата Андрић – пише у серији дописа – редовно касни на пробе изговарајући се на болест коју, међутим, не документује лекарским уверењима, на репризама не зна текст улоге који је на премијери врло добро знала, често у гардероби након представа, нарочито оних изведених на гостовањима, прегласно и одвећ енергично подстиче колегинице и колеге на побуну против позоришне управе јер им благовремено нису исплаћене предвиђене дневнице, расправља се с редитељима (који се, дабоме, такође жале управи у посебним дописима), а заједно с колегиницом Ксенијом Бабић, пред почетак театарске сезоне 1940/41. потписује уговор са Народним позориштем Моравске бановине у Нишу, премда су обе већ имале потписане уговоре за наредну сезону са Народним позориштем Дунавске бановине кнеза намесника Павла, како је тада био назив Српског народног позоришта. У архиви Театра даље следи писмо Андрићеве и Бабићеве, које се у најљубазнијем тону, с много лепих речи, извињавају управнику Позоришта Дунавске бановине Марку Малетину и кају због „кардиналне грешке" коју су починиле „у тренутном нерасположењу". Достављају и писмо у којем управнику нишког театра отказују сарадњу.

Из преписке, међутим, није тешко закључити да је највећи број Златиних проблема, осим неукротивог темперамента, првенствено био везан за страст којој није могла да одоли – коцки. Десетог септембра 1940. Малетин пише Андрићевој: „Ја сам често и много с Вама разговарао, нарочито у прошлој сезони, о Вашем држању и понашању и о Вашем раду. Разговори су били и пријатељски, и озбиљни, и строги, и оштри. Како су кад прилике захтевале, односно какви су били Ваши поступци и Ваше држање, тако сам и ја поступао. Сви ти моји поступци, међутим, имали су један циљ: да учиним све што до мене стоји да Вас задржим од стрампутица и да Вас изведем на прав пут. (...) Срамота је да се једна девојка, дама, уметница, толико пода страсти картања, у кафани, преко целог дана, од јутра до мрака, и грехота је да се због тога толико заборавља да запушта и основне дужности своје, од којих зависи њен стручни развој и егзистенција...“.

Управник већ 13. новембра пише ново писмо Злати Андрић. Сада у много оштријем тону. „За време боравка Позоришта у Бачкој Паланци неколико пута сам примио био усмене жалбе против Вас, а и сам лично сам се уверио о оправданости тих жалби. Ја сам Вас тада неколико пута опомињао и упозоравао на Ваше грешке, а Ви сте ми увек признавали да грешите и обећавали да се то више неће дешавати. Нажалост, нисте одржали своју реч... Стога, као што сам Вам тада рекао, и у интересу Вашем и у интересу овог Позоришта је да размислите и одлучите можете ли изменити своје владање и понашање. Ако можете, мени ће мило бити да останете у овом Позоришту; ако ли, пак, не можете изменити своје владање, онда је боље што пре да се растанемо, и то, по могућности, у миру и споразуму...“, вели Малетин.

Па ипак, у писму од 20. јануара 1941, управник се поново обраћа глумици: „У ноћи између 10. и 11. јануара коцкали сте се до девет часова пре подне 11. јануара, па сте онда отишли кући место на пробу, и тек сте у 11 часова послали поруку да не можете доћи на пробу, јер сте болесни, а болест своју нисте уопште доказали нити сте могли доказати лекарским уверењем...“.

Пљуште упозорења, љубазна и очински нежна, али и оштра, претећа, уз најаву раскида уговора, на Злату се

жали и редитељ Јован Јеремић (каже да због њеног понашања не може нормално да ради), а пљуште и казне: 50, па 100, а онда и 300 динара „скидања“ с плате... „Врло лепа и врло талентована“ глумица, међутим, наставља по свом, пркосно и непоколебљиво. Осим трагова усмених кајања, у архиви нема њених писаних одговора на све ове оптужбе. Не зна се ни где је била у часу смедеревске експлозије. Можда се за кафанским столом картала, трошећи плату коју је, напокон, добила после неколико месеци беспарице?

Једно је, међутим, извесно: да нису послале оно писмо управнику нишког театра с отказивањем уговора и покајнички се вратиле у Позориште Дунавске бановине кнеза намесника Павла, Злата Андрић и Ксенија Бабић се 5. јуна 1941. не би затекле у Смедереву.

Најлепши брачни пар новосадског позоришта

Судбина се насмешила Милану Ајвазу

Где је заправо у часу експлозије била Злата Андрић?

Логика условљена њеном коцкарском страшћу, као и чињеница да је управо добила плату, да се дакле „опарила“, наводи на претпоставку да се картала у некој од смедеревских кафана. Да ли је, међутим, реално претпоставити да у гостионици не би била са својим колегиницама и колегама. Уосталом, зна се да глумци увек свуда иду заједно и да једино о позоришту причају. С друге стране, легенда вели да је један од ретких чланова ансамбла Позоришта Дунавске бановине кнеза намесника Павла, Милан Ајваз, преживео смедеревску трагедију пуким случајем. Прича, наиме, каже да је, добивши плату, сместа отишао у кафану и напио се. Тако је закаснио на воз. Да ли је Злата била у истој кафани и да ли је писка воза који је најављивао полазак из станице био јачи од њене страсти према картама? Да ли је наговарала Ајваза да пођу ка станици, или је овај њу убеђивао да увек постоји следећи воз? Одговоре на ова питања нећемо никада дознати. Милан Ајваз, који је с групом колегиница и колега 1948. из Српског народног

позоришта прешао у Југословенско драмско, те се нашао у „глумачкој репрезентацији“ нове Југославије, никада није јавно говорио о овом догађају. А можда је прича о смедеревском пијанству популарног глумца тог кобног 5. јуна 1941. године само још једна од позоришних легенди без којих би театарска свакодневица била сиромашнија.

За разлику од Злате Андрић, њена колегиница Ксенија Бабић, такође несуђена чланица Народног позоришта Моравске бановине, имала је и дужи глумачки стаж али и позоришно образовање. Рођена 1914. у Загребу, Бабићева је 1932. почела да глуми као чланица Позоришног одсека Соколског друштва „Матица“ у Крагујевцу, играла је и у представама Академског позоришта, од 1. септембра 1939. запажена је чланица Народног позоришта Дунавске бановине кнеза намесника Павла, а 1938. је завршила Глумачко-балетску школу у Београду. О њој је забележено да су јој „специјалност биле, сходно годинама и изгледу, наивке и љубавнице“, те да је „у игри испољавала лепу осећајност и непосредност у изразу, који су предсказивали лепу будућност“. Играла је много, махом главне улоге, а и у мањим ролама бивала поуздани ослонац Позоришта у инсценацијама дела Стерије, Горког, Толстоја, Ђоковића и Плаовића, Широле, Шилера... У њеном позоришном картону руком је дописано да јој је право име било Драгица, да је рођена у Осијеку, а да је ангажман у НП Дунавске бановине започела у сезони 1938/39, на гостовању овог театра у Кикинди и то улогом Кети Зајдл у Фодоровој *Матури*.

Не знамо да ли су Злата и Ксенија 5. јуна у Смедереву заједно отишле у смрт, као што су, безмало годину дана раније, скупа потписале и уговоре са нишким театром.

У позоришном животу, као уосталом и у другим професијама, нису ретки „еснафски бракови“. Тако су у Смедерево заједно по плату стигли глумци Деса Петковић и Бане Станојевић. Деса је рођена у Дубровнику 16. маја 1921. године. Била је „добра и талентована глумица“, руком је записано у њеном картону у архиву СНП-а, али и: „била је врло лепог стаса, висока, права Црногорка, лика веома лепог и привлачног“. Из угледне породице Петра Петковића, службеника у Зетској бановини и оца шесторо

деце, Деса је на Цетињу завршила шест разреда гимназије, а ту је 1938. почела да глуми у тамошњем Народном позоришту Зетске бановине код управника Витомира Богића. Живот је Десу довео у Нови Сад, и она постаје чланица НП Дунавске бановине кнеза намесника Павла 1. септембра 1940. Ту ће упознати Банета Станојевића, искусног глумца „врло лепе појаве и лика, пријатне дикције, осећајног и непосредног, успешног тумача љубавника, драмских и карактерних улога, рецимо Тезеја из Шекспировог *Сна летње ноћи*... Била је то љубав на први поглед.

Бане и Деса тек су били венчани. Остаће записано да су били „најлепши брачни пар новосадског позоришта пред Други светски рат".

Живела је „мало раскалашним животом"

Шта је руком дописано у картону талентоване глумице?

У личном картону (формулару на којем пише „Службенички лист") под редним бројем 600, попуњеном 1. августа 1937. године, Злата Чокановић својом руком записује податке који су релевантни за њен пријем у Народно позориште Дунавске бановине кнеза намесника Павла: датум и место рођења (12. јун 1912, Бања Лука), стечену стручну спему (Виша стручна школа), датум када је почела да се бави глумом и место где је одиграла прве улоге (1933, Бања Лука). Наравно, уписала је и списак улога које је одиграла пре доласка у Нови Сад (било их је 16). На другом листу, исписаном другачијим рукописом, неко је дописао да је Чокановићева каријеру започела у бањалучком Народном позоришту Врбаске бановине, да се претходно бавила чиновничким послом, да је била „лепа и талентована", ту је списак од 22 роле које је одиграла у театру чија чланица је постала доласком у Нови Сад, а дописане су и још две Златине карактеристике: „Била је добар друг" и на самом крају белешке: „Живела је мало раскалашним животом".

Ми, дабоме, само можемо да слутимо какав је то живот био и шта је анонимни аутор белешке мислио под

„раскалашним животом“, али нас та слутња неминовно доводи на терен најраспрострањенијих предрасуда о животу глумаца. Дакле, на терен на којем су вековима плодно бујали ставови чији резултат су најнеповољније оцене морала глумачког сталежа и позоришника уопште. Последица су, између осталог, чињеница да су театри забрањивани као морално неприкладне институције, третман глумачке професије као чергарске, док су глумци и њихове колегинице сахрањивани изван гробља.

Нас, међутим, овде више занима ширина дијапазона улога које је Злата Чокановић одиграла за само двадесетак година живота и мање од десет година глумачке каријере. Наравно, играла је у комплетном репертоару у којем су глумиле и њене колегинице и колеге. Дакле, списак наслова у којима је играла не разликује се много од оних који су наведени у радним биографијама њених колегиница и колега. Да ли је то била последица малог броја активног глумачког кадра (јер тада су предрасуде још интензивније деловале но што је то, рецимо, данас случај), или недовољне ширине репертоарске политике ондашњих театарских управа, односно (ограниченог) хоризонта очекивања тадашње публике, према којој су, наравно, бивали формирани позоришни репертоари?

Вероватно су на делу били сви поменути фактори, али много је важнија била спремност државе да стање на овом пољу промени. Да се, дакле, озбиљније ангажује, дефинише културну политику и позориште изведе из сфере чергарске делатности коју упражњавају чланови путујућих позоришних дружина, налик оној славној о којој је Љубомир Симовић написао *Путујуће позориште Шопаловић*, те да га уведе у озбиљну институционалну сферу. Не заборавимо да је кнез Михаило управо оснивањем великих националних институција, па и Народног позоришта у Београду, практично обзнанио намеру да Србију уведе у Европу. И таман се чинило да је, упркос свим повесним невољама које су почетком XX века задесиле Државу, успостављен какав-такав систем, да су сви центри ондашњих бановина Краљевине Југославије добили народна позоришта као институционална жаришта националног театарског живота, када је политика

по ко зна који пут направила хаос. Отуда и промена имена Српског народног позоришта у Народно позориште Дунавске бановине кнеза намесника Павла, зато и деоба овог театра на две секције, отуда и укидање државних субвенција Театру, па и селидба Позоришта из Новог Сада у Осијек... А онда је почео рат...

У том контексту руком дописану карактеристику о несрећној Злати Чокановић можемо доживети као израз уврежених предрасуда или, зашто да не, трачева, тако честих у театру и око њега. Но, можда би тачније било да судбину – не само због њеног трагичног краја у Смедереву 5. јуна 1941. – разумемо пре свега као херојску борбу малог броја истрајних људи за успостављање позоришног живота у крајње неповољним друштвеним и економским околностима.

Цене које су неки од њих плаћали у тој борби су, видимо и на основу случајева две Злате – Андрић и Чокановић, различите. Мада су им судбине сличне. За једне морално проблематичне, за друге трагичне.

Прича о бесном Милутину

Дирљиво данас делују писма управника Малетина у којима кори глумца Милутина Томића

Необична је животна прича Милутина Томића, глумца и првака 2. секције Народног позоришта Дунавске бановине кнеза намесника Павла, једног од 17 глумаца настрадалих у смедеревској трагедији. Можда бисмо и његову судбину могли да подведемо под причу о широко распрострањеном доживљају представника глумачког сталежа као бахатих, морално проблематичних особа, а можда ни Милутин, као и неке његове колегинице и колеге, није имао снаге за две борбе – ону за театар и другу, која подразумева стандардну социјализацију. Томић не само да је био импресивне позоришне појаве, него је био и изузетно искусан глумац и за оно доба образована особа. Боривоје Стојковић у својој знаменитој *Историји српског позоришта* бележи следеће Томићеве карактеристике: „Импозантне појаве, висок,

крупан, деловао је лепо са позорнице. Био је изразито реалистичан, врло природан и непосредан у изразу, карактерни глумац са смислом да изрази комично и типично у карактеру". Рођен у Лозници 1903, од оца свештеника, Томић је завршио гимназију и абитуријентски курс Трговачке академије у Београду, као и Школу резервних официра (имао је чин поручника), но врло рано се посветио глуми.

Расписаним рукописом који указује на свесно ношалантни став и наглашену самоувереност (можда и пренаглашену) он у Службенички лист (лични картон чланова Позоришта) записује да је искуство стицао од 1926. глумећи „у свим нашим путујућим позориштима", али и у београдској Оперети. Од марта 1939. је члан Удружења глумаца Краљевине Југославије. Томић је уистину играо много и на разним странама, од Лесковца до Београда, па и у гласовитом Малом позоришту Душана Животића, а тумачио је роле које су му обезбедиле и уважавање колега и симпатије публике: од Хаџи Замфира у Сремчевој *Зони Замфировој* и Арифаге у Ђоровићевом *Зулумћару*, преко Митка у Станковићевој *Коштани*, Феђе Протасова у Толстојевом *Живом лешу* и Фјодора у *Браћи Карамазовима* Достојевског, па до Нушићевих Жике и Виће у *Сумњивом лицу*, Нинковића и Пере Калинића у *Госпођи министарки*, Човека с ногом у *Путу око света* и Трифуна у *Ожалошћеној породици*... Као ожењен човек (супруга Јулијана), Милутин је имао и породично утемељење.

Па ипак, био је прек и нагао човек. Глас о његовом карактеру стигао је до управника Марка Малетина пре Томићеве молбе да буде примљен у Народно позориште Дунавске бановине. Малетин се дуго премишљао, одмеравао разлоге за и против, да би на концу превагнуо Томићев глумачки таленат. Управник је за сваки случај претходно обавио разговор с будућим чланом и упозорио га на последице евентуалног бахатог понашања. У Томићевом досијеу се ређају писма Малетинових опомена, упозорења, претњи, казни, а сустижу их дописи Јована Јеремића у којима се главни позоришни редитељ жали на Милутиново понашање, одбијање да научи текст улоге, јавно исказивање презира и увреде које му је у лице истресао пред пуном кафаном.

У досијеу нема Томићевих одговора, али из Малетинових и Јеремићевих дописа сазнајемо да се Милутин није ни усмено кајао (попут Злате Андрић, рецимо). Напротив, након укора он би се још жешће окомио на несрећног Јеремића новим увредама, наравно под условом да је с редитељем уопште пристајао да разговара. Иначе му се није јављао.

Дирљиво данас делују управникова писма прекора: добри Малетин безброј пута Томићу прети најстрожом казном, а онда се ипак одлучи само за финансијску казну, свестан Милутиновог значаја за квалитет и успех представа, а вероватно слутећи да се овај прави да не зна текст улоге желећи да изнервира распамећеног Јеремића.

Ето какав се Милутин Томић указао 5. јуна у Смедереву. Слутимо, јер података нема, да је и тада био надмен, љут на себе што мора на путовање да би добио плату коју је месецима чекао. Да ли је попио жестоко пиће или хладан шприцер (по топлом дану)? Да ли је демонстрирао своју физичку снагу и још више своју хистрионску моћ пред колегама и, нарочито, пред Смедеревцима, збуњеним изненадном најездом толиког броја необичних људи – глумаца?

На списку жртава смедеревске трагедије, који је годинама правио протојереј др Радомир Милошевић, међу наведеним именима нема Јулијане Томић, Милутинове удовице.

Од опанчара до „ванредно интелигентног Уметника“

Изненађен тишином након заглушујуће експлозије, збуњен ударним таласом као да се питао у којој је то сада улози

Момир Андрић звани Дињa (надимак је добио због мале главе) један је од дилетаната који су од занатлија, у његовом случају опанчара, из чисте заљубљености у позориште постали глумци. Дињa је много путовао, пекао глумачки занат с искусним глумцима и код добрих редитеља, научио солидан број улога и постао – изванредан глумац. О њему је записано: „Ванредно интелигентан, како само Уметник може бити, од калфе је

доспео дотле да је могао да тумачи и најкомпликованије улоге". И још: „Маштовит и креативан глумац, лако тумачећи убедљиве драмске, карактерне и комичне улоге". Руком је неко дописао: „Одличан глумац и добар друг". Из Ужица, где је рођен 1904, сели се због заната у Ваљево, али је ту 1923. видео представу Животићевог Подрињског позоришта и – заљубио се у театар. Пристао је на све, па и да преноси и монтира сценографију, само да би био у позоришту. И да би учио. Од Животића одлази у Бању Луку, Нови Сад, Ниш, одиграо је изузетно много разноврсних улога у широком репертоарском дијапазону, да би на концу био ангажован у Народном позоришту Дунавске бановине. И да би се 5. јуна нашао у Смедереву.

Видимо га, у машти дакако, изненађеног тишином која је завладала након потмуле и заглушујуће експлозије, збуњеног неочекивано силним ударним таласом ваздуха који носи све пред собом и, вероватно, запитаног: у којој сам ја то сада представи и да ли сам за њу спреман?

Протојереј др Милошевић у својој књизи *Смедеревски ратни поменик* записује и име Раденка Алмажановића, глумца Позоришта Дунавске бановине, а у фусноти бележи тачне податке да је Раденко рођен у фебруару у селу Лесковица у Белоцркванском срезу, али не наводи годину његовог рођења. Алмажановић је рођен 1891. Од оца свештеника, након гимназије учио је за трговца. И њега је, као и многе друге ондашње глумце, позориште изненада очарало. Догодило се то када је млади трговачки помоћник дошао у Сомбор да види гостовање Српског народног позоришта. У СНП-у је започео глумачку каријеру коју је прекинуо Први светски рат, када Алмажановић одлази у заробљеништво. По повратку наставља с радом у СНП-у, где се и жени колегиницом Павом Слуком-Рајичић, но тај брак није био дуга века. Веле да се Раденко у браку променио. Од достојанственог човека стаситог и усправне фигуре, нагло се погрбио и – „одао пићу", записују хроничари. Из СНП-а одлази, а по свој прилици бежи, у Скопље, Бању Луку, игра и на Цетињу и у Сарајеву, да би се вратио у Нови Сад. Прославио је четврт века уметничког рада у Крагујевцу као члан Народног позоришта Дунавске бановине. Тада је

одликован орденом Св. Саве V степена. Забележено је да је „био талентован глумац који се веома професионално односио према своме позиву. Играо је углавном карактерне улоге, а будући да је био и певач, наступао је и у оперетама“.

О Николи Стојановићу, рођеном 1905. у Смедеревској Паланци, знамо да је глумом почео да се бави са осамнаест година, таман када је, након четири разреда гимназије, завршио и два разреда учитељске школе у Београду, да је већ као ученик 1922. предводио дилетантску трупу „Вук Караџић“, а први пут ступио на сцену као аматер наредне године у Животићевом позоришту, да је био ангажован у многим мањим театрима пре но што је постао члан Позоришта Дунавске бановине.

У формулару Службеничког листа, потписујући 1938. године уговор са Позориштем Дунавске бановине, својеручно је записао да се препоручује за карактерне и улоге љубавника. Упамћен је као „племенит и благ по природи, но истицао се тумачењем интриганата, препредених, покварених, чак сурових и сирових људи, али је успешно тумачио и салонске комичаре и комичне љубавнике. Сав у психолошкој анализи и брижљивој студији, тражећи увек нове глумачке изразе, припадао је модерном стилу глуме”. Такав, леп, стасит, миран, сталожен и сетно замишљен, рођени љубавник, способан и за роле лукавих интриганата, Никола је највероватније у купеу воза, спреман и увек тачан, дочекао смедеревску експлозију.

Нису стигли да се наиграју

Међу ūоīинулим члановима īлумачкоī ансамбла СНП-а било је и младих ūозоришних нада

Рођен у Крушедолу 1903. Славко Александровић се калио у Дечјем позоришту Димитрија Гинића, а затим и у Животићевом позоришту, обавезној школи многих српских глумаца тога доба, а у Народно позориште Дунавске бановине стиже концем 1940. где је стигао да одигра само шест рола.

Витомир Качаник, познатији као Ћора, није био само глумац него и редитељ. На сцену је поставио *Пут око света*, *Злочин и казну*, *Мрак* и *Скакавце*. Био је један од ретких школованих позориштника – после гимназије, две године трговачке школе, завршио је и Глумачко-балетску школу у Београду. Забележено је да је био „интелигентан, даровит, стасит и елегантан, лепе појаве, снажног, динамичног темперамента, складне, правилне и пријатне дикције, да је био студиозан у игри, посвећен сложеним психолошким анализама, да је деловао ефектно у драмским, па и драмско-херојским улогама, природан у салонским конверзационим партијама, убедљив и реалистичан у карактерним". Хроничари још веле и да је Качаник „био један од најбољих глумаца млађег нараштаја почетком прошлог века који су осавременили глуму инвентивнијим и духовитијим изразима".

И Владета Тодоровић (Гривац, 1919) био је талентовани почетник. Глумом је почео аматерски да се бави још у вишим разредима крагујевачке гимназије; уписује права у Београду, али се одлучује за глуму након што је на гостовању у Крагујевцу видео представу Позоришта Дунавске бановине, чији члан постаје јануара 1939. Одиграо је шест улога. Живахне природе, даровит, сналажљив и веома симпатичне сценске појаве, играо је епизодне роле којима је требало да прокрчи пут у истакнутији, значајнији репертоар. У томе га је прекинула експлозија у Смедереву.

О Милети Гајчину (Стапар, 1913) записано је: „Глумачку каријерује започео у Народном позоришту Дунавске бановине августа 1940, чији је члан био све до погибије у Смедереву. Почео је као епизодиста, одиграо пет улога, али је био даровит и перспективан глумац, а умео је и лепо да пева.

Београђанин Михајло Јовановић (1912) потписао је уговор са Позориштем Дунавске бановине септембра 1940. године и стигао да одигра пет епизодних улога.

Богобој Варађан, рођен у Нишу, имао је само двадесет једну годину када је допутовао у Смедерево. Глумачку каријеру је започео 1939. године у позоришту у родном

граду, а Народном позоришту Дунавске бановине се прикључио августа 1940. У *Енциклопедији Српског народног позоришта* о Варађану, уз наведених шест улога које је успео да одигра, пише: „Имао је лепу појаву и јасну, пријатну дикцију. Његова игра је била једноставна и природна“.

Судбина се поиграла Нином Стимић, рођеној у Неготину 1908. Испоставило се да јој је глума резервно занимање. После гимназије је завршила Глумачко-балетску школу у Београду, за балерину учила код чувене Јелене Пољакове, наступала као „балетски приправник“, била редовни члан Балета београдског Народног позоришта, а онда 1932, по савету лекара, напустила плес и постала глумица, прво као привремени глумац-епизодиста и стални статиста у Народном, доцније неко време у Бањој Луци, затим на Цетињу, а од августа 1940. у Народном позоришту Дунавске бановине, где није стигла много да игра.

Ни Стефанија Барбије, од миља Штефица, није стигла да заигра улоге о којима је свакако маштала. Рођена у Панчеву, стигла је да заврши четири разреда гимназије и једну годину Певачке школе у Београду, да на препоруку старог новосадског глумца, оперског певача и редитеља Драгомира Кранчевића потпише уговор с Позориштем Дунавске бановине, одигра седам улога, махом девојчица и служавки, те отпутује у Смедерево по једну од својих првих плата. Имала је осамнаест година и веле да је била врло талентована и пуна шарма.

Тајна ходочашћа у Смедерево

Уприкос „смедеревској тајни“, Милош Хаџић је редовно одлазио у Смедерево на дан трагедије

Када би свануо 5. јун, троје људи се у Новом Саду паковало и спремало за путовање. Једном годишње, управо на тај дан, кретали би пут Смедерева. Паковање је заправо било једноставно. Возач (Теодорос Константинидис) би у службени ауто Српског народног позоришта сипао гориво, а Милош Хаџић, управник Позоришта, и Лука Дотлић, његов помоћник, у цвећари би купили венац. То им је било

довољно за оно што су наумили и што су чинили сваког петог јунског дана током 60-их година прошлог века. Када би стигли у Смедерево, шофер би возило паркирао надомак Смедеревске тврђаве, баш тамо где је некада била железничка станица, а Хаџић и Дотлић би с венцем прошли кроз капије и разрушене бедеме смедеревске фортификације да би изашли на обалу Дунава. Ту би их, као по договору, сачекала група старијих Смедереваца, навиклих на ове редовне посете из Новог Сада. Нико им ту није заказивао састанак. Овакви сусрети нису били резултат унапред направљених аранжмана. Напротив, на неки начин су били тајни. Јер, и домаћини и гости из Српског народног позоришта, знали су да ова ходочашћа у најмању руку нису пожељна. У школама се, наиме, тих година није учило о смедеревском страдању и жртвама страшне експлозије магацина муниције.

Тим поводом у Смедереву нису држани говори, нису бивали организовани скупови, нити је трагедија из 1941. на било који начин помињана у јавности. Многе поратне генерације нису појма имале да се у Смедереву догодила експлозија која је однела око 4.000 живота. О њој би се евентуално шапутало. Хаџићу, виђеном члану Партије, то међутим није сметало, нити га је спречавало да изврши оно што је сматрао својом управничком и људском дужношћу. А и ко би њему, некадашњем партизану и истакнутом првоборцу, успешном руководиоцу једне тако важне институције, имао смелости нешто да замери. Па ипак, сви који би се у јуну окупљали на дунавској обали, били су дискретни. Једни би се другима у пола гласа јавили, с некима би се Хаџић и Дотлић руковали – већ су се добро знали, а онда би Новосађани спустили венац у реку, мало би стајали гледајући како река носи венац ка Ђердапу, и то би било – то. Све заједно – и помен, и опело, и нема молитва за покој душа и током дугог низа година једино сећање на седамнаест чланова глумачког ансамбла Позоришта, али и на све изгинуле Смедеревце, девојчице и дечаке без ђачких књижица, сељаке без робе, машиновође, кондуктере и њихове путнике без воза...

Почетком 70-их година прошлог века ситуација са „смедеревском тајном“ се делимично променила. Знак

отопљења је и споменик жртвама Смедеревске трагедије, откривен у Смедереву 1973. године. Данас се о овој несрећи може слободно говорити. Невоља је, међутим, што се углавном нема шта рећи. Ни данас, наиме, нису познати узроци експлозије. Можда ће документи из још недоступних немачких и, нарочито, совјетских/руских архива омогућити да права и пуна истина једног дана буде откривена.

У њеном откривању свакако није од помоћи била премијера представе *Смедерево 1941,* која је у Драми Српског народног позоришта настала по тексту и у режији Ане Ђорђевић, али је, нема сумње, представа постала важно уметничко сведочанство о вечито мрачном глумачком усуду, а у исти мах она подразумева и исказивање поштовања данашњег СНП-а својим давно изгинулим чланицама и члановима.

Имена глумица и глумаца – Нине Стимић, Злате Андрић, Ксеније Бабић, Злате Чокановић, Стефаније Барбије, Десе Петковић, Банета Станојевића, Милутина Томића, Момира Андрића, Николе Стојановића, Витомира Качаника, Раденка Алмажановића, Славка Александровића, Владете Тодоровића, Милете Гајчина, Михајла Јовановића и Богобоја Варађана записана су у *Енциклопедији Српског народног позоришта*.

Ана Ђорђевић рођена је у Београду, 1977. Дипломирала је позоришну и радио режију на Факултету драмских уметности. Професионални је редитељ од 2000. године.

За већину представа писала је ауторски текст или драматизовала прозно дело.

ЗНАЧАЈНИЈЕ РЕЖИЈЕ
Киш/Балетић/Ђорђевић *Ред вожње Андреаса Сама*, Југословенско драмско позориште 2005, Ж. Б. П. Молијер *Дон Жуан*, Битеф театар 2005, Ђовани Бокачо *Декамерон*, Вечерња сцена Позоришта „Бошко Буха" 2006, Лаза Лазаревић *Швабица*, Југословенско драмско позориште 2009, Ф. М. Достојевски *Записи из подземља* Југословенско драмско позориште 2010, Н. В. Гогољ *Женидба*, Народно позориште Сомбор 2010, Петар Михајловић, *Радничка хроника*, Народно позориште Републике Српске 2010, Ана Ђорђевић *Ђакон*, Српско народно позориште Нови Сад 2013, Ана Ђорђевић *Четрнаеста* Народно позориште Републике Српске 1913, Вилијам Шекспир *Много вике ни око чега*, Народно позориште Сомбор 2015, Стојан Срдић *Моје Дете*, Београдско драмско позориште 2016, Мирослав Крлежа *У агонији* БеоАрт и Југословенско драмско позориште 2016, Н. В. Гогољ *Мртве душе*, Народно позориште Ниш 2017, Ана Ђорђевић *Аника и њена времена*, БеоАрт и Српско народно позориште 2017, Ана Ђорђевић *Црне краљице* (драма на мађарском језику), Народно позориште Суботица 2017, Ана Ђорђевић *Смедерево 1941*, Српско народно позориште 2019.

АУТОРСКИ ТЕКСТОВИ, ДРАМАТИЗАЦИЈЕ И АДАПТАЦИЈЕ
Киш-Балетић-Ђорђевић *Ред вожње Андреаса Сама*, Југословенско драмско позориште, 2005. – драматизација романа „Башта, пепео" Данила Киша; Ђовани Бокачо *Декамерон*, Позориште „Бошко Буха", вечерња сцена, 2006. – драматизација истоименог дела; Лаза Лазаревић *Швабица*, Југословенско драмско позориште, 2009. – драматизација истоименог дела (публиковано); Ф. М. Достојевски *Записи из подземља*, Југословенско драмско позориште, 2010. – драматизација истоименог дела;

Ана Ђорђевић *Аутопутем*, Народно позориште Врање, 2011. – ауторски текст; Исидора Секулић – Ана Ђорђевић *Ђакон*, Српско народно позориште, 2013. – ауторски текст по мотивима приповетке *Амбиције, дим* и романа *Ђакон Богородичине цркве* Исидоре Секулић; *Четрнаеста*, ауторски пројекат, Народно позориште Републике Српске, 2013. – ауторски текст базиран на књизи *Сарајево 1914*. Владимира Дедијера; Мирослав Крлежа, *У агонији*, БеоАрт, 2016. – адаптација; Н. В. Гогољ *Мртве душе*, Народно позориште Ниш – драматизација; Ана Ђорђевић *Аника и њена времена*, БеоАрт и Српско народно позориште – ауторски текст по мотивима приповетке *Аникина времена* Иве Андрића, Ана Ђорђевић *Црна кутија*, БеоАрт и Београдско драмско позориште, режија: Андреј Носов – ауторски текст; Ана Ђорђевић *Црне краљице*, драма на мађарском језику, Народно позориште Суботица – ауторски текст, Ана Ђорђевић *Смедерево 1941*, Српско народно позориште 2019. – ауторски текст.

Раденко Алмажановић

Милутин Томић

Бане Станојевић
(Хајдук Вељко) у представи
„Чучук Стана“, 1940. године

Никола Стојановић

Злаша Чокановић у Сомбору, 1937. їодине

Злаша Андрић

Момир Андрић

Владеша Тодоровић

Милеша Гајчин

Нина Стимић

Славко Александровић

Вишредно лепа девојка, врло талентована и одлична певачица.

Родила се у Пашћеву 1923 год.

Отац јој је машиновођа на железници.

Потеклом је из старе поћелске француске породице..

Завршила је 4 разреда гимназије и 1 год. средњешколске у Београду.

Има сестру Марију и брата Ђоку.

У народно позориште. Зуновске баковске, Кнеза Константина Павла' у Новом Саду, почела је своју глумачку каријеру 1 септембра 1940 год. и остала је до рата 1941-6-IV.

У Позориште. је ступила на пријатељску препоруку Драгомира Брашевића.

Стефанија Барбије је много обећавала као глумица. Али баш младо лепо живот се брзо угасио.

Погинула је у Смедереву од експлозије 5-VI-1941 год.

Неке су улоге:

1. Бекефи - Соња: Госпођа поноћне кадрилу - Девојчица
2. К. А. Пике: Срећни дани - Пернес Лајтфад
3. Шулберг: Ђи девојчице - Хајерле

Ова је слика узета код ме у пашњи у залу позорје. Лоо ми из ових очаја.

Картон глумице Стефаније Барбије из Архива СНП-а

Нина Стимић у Атини, 1933. године

Деса Петковић и Нада Хет у позоришној гардероби

Лина Кон, Ксенија Бабић и Вера Јерковић Милин

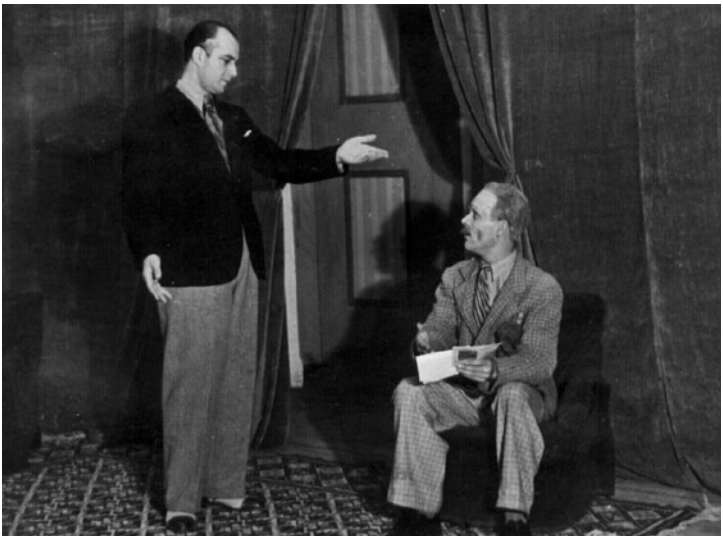

Витомир Качаник (Марић) и Миле Пани (Аљоша)
у Нушићевом „Покојнику"

Сафет Пашалић, Срећко Цвитковић, Мића Миличевић и Богобој Варађан у представи „Хенрик IV", у Новом Саду, 1940. године

Заробљени војници југословенске војске уносе сандуке барута у Смедеревску тврђаву

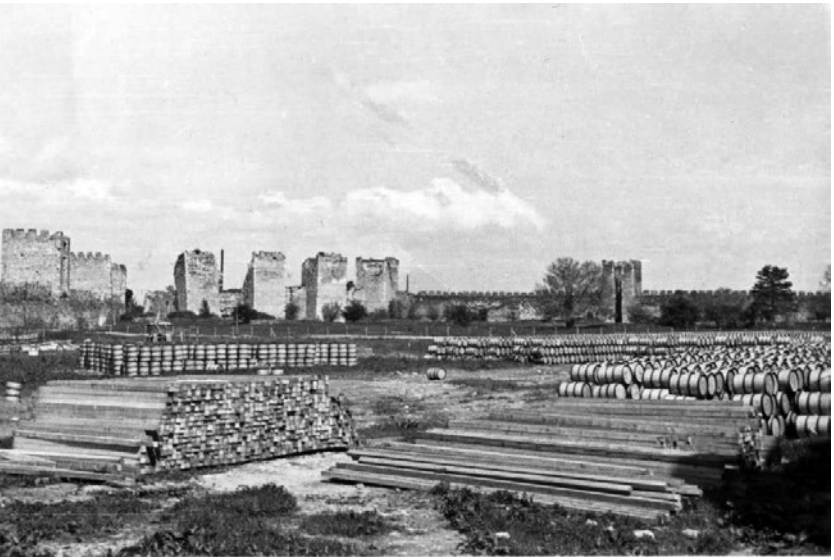

Експлозивни материјал лагерован у Смедеревској тврђави три дана пре трагедије

Немачки војници на згаришту после експлозије

Смедерево два дана после трагедије

У потрази за преживелима у олупини воза

Смедерево после експлозије

Кратер настао експлозијом убрзо су испуниле подземне воде

Тунна орца и дубоко оналошћени незапамћеном трагедијом која је задесила наше Позориште јављамо да су

у Смедереву 5 јуна 1941 године

прилином страховите експлозије муниције у Смедеревском граду, погинули ови наши заслунни чланови и врли другови:

Раденко Алманановић у 52-ој,
Момир Андрић у 40-ој,
Витомир Начанин у 39-ој,
Никола Стојановић у 38-ој,
Милутин Томић у 36-ој,
Нина Стимић у 33-ој,
Славко Александровић у 31-ој,
Злата Чонановић у 31-ој,
Михаило Јовановић у 27-ој,
Ксенија Бабић у 27-ој,
Бане Станојевић у 27-ој,
Миле Гајчин у 26-ој,
Злата Андрић у 25-ој,
Богобој Варађан у 23-ој,
Деса Петновић-Станојевић у 21-ој,
Владета Тодоровић у 21-ој,
и **Стефанија Барбије** у 18 години живота.

Овај велики наш губитак остаће вечно записан у историји српског позоришта.

Мир пепелу њихову!

У Понаревцу, 1 јула 1941 године.

Управа и чланови Народног позоришта Дунавске бановине

Споменик жртвама у парку испред Музеја у Смедереву, дело Селимира Јовановића

Мирослав Стајић

Пут од заборава ка сећању

Фељтон је „дужи текст, тематски на маргинама пробуђеног интересовања за догађаје из прошлости“. Тако је у *Енциклопедији новинарства* Душан Ђурић описао новинску рубрику која већ дуже од два века проширује сазнања о неком догађају или појави удаљавајући се од дневног извештаја отворенијом структуром, али и слободнијим језиком и стилом. Дакако, овде говоримо о циљано писаним фељтонима, а не приређеним књигама које се у наставцима нуде читаоцима. Фељтонима попут *Страдања глумаца СНП-а у Смедереву 1941* Александра Милосављевића, насталом као увод у праизведбу драме *Смедерево 1941* Ане Ђорђевић на сцени нашег најстаријег професионалног театра.

Овај рукопис, међутим, нема ни пригодничарски тон а ни карактер, напротив. У најбољем духу публицистичке прозе, Милосављевић дочарава сву трагику тог пијачног четвртка, 5. јуна 1941, када је у експлозији магацина муниције, војне опреме и горива у смедеревској тврђави, живот изгубило између 2.000 и 4.500 особа, међу којима и седамнаест глумица и глумаца Српског народног позоришта – тадашњег Народног позоришта Дунавске бановине кнеза намесника Павла. Потресно, али не тонући у патетику, па чак ни наглашену сентименталност, Милосављевић нас упознаје и са сваким од тих прерано ишчупаних цветова новосадског глумишта, при чему из безмало сваке његове речи избија поштовање према несрећним позоришницима.

У атмосфери која подсећа на Мунков *Врисак*, тај безгласни симбол болне емоције, аутор вешто преплиће историјске театарске хоризонте са биографијама глумаца-страдалника, ишчитаним из њихових личних картона сачуваних у архиву СНП-а, у којима су сувим радним подацима често додаване дубоко субјективне опаске, попут „живела је мало раскалашним животом“. У том паралелном универзуму, који би нестајао подизањем позоришне завесе и поново се указивао њеним

спуштањем, љубав према коцки „мађарске Циганке“ Аранке Фењеш, алијас Злате Андрић, била је равна оној према Талији, бесни Милутин (Томић) је уживао да малтретира редитеља Јована Јеремића, док је несуђени опанчар Момир Андрић, звани Дињa, „одличан глумац и добар друг“, пристајао на све, па и да преноси и монтира сценографију, само да би био у театру...

Откривамо тако и ко су били Нина Стимић, па „наивка и љубавница“ Ксенија Бабић, или Злата Чокановић, Стефанија Барбије, Никола Стојановић, Витомир Качаник, Раденко Алмажановић, Славко Александровић, Владета Тодоровић, Милета Гајчин, Михајло Јовановић, Богобој Варађан, све до „најлепшег брачног пара новосадског позоришта пред Други свестки рат“ – Десе Петковић и Банета Станојевића. Као и то да су, док се о смедеревској трагедији из само Партији знаних разлога, још није учило у школама, током 60-их година прошлог века, једино дугогодишњи управник СНП-а Милош Хаџић и његов помоћник Лука Дотлић имали куражи да се сваког петог јунског дана упуте у Смедерево како би за страдале колеге спустили венац у реку.

Уз оригиналност и аутентичност, без сумње најмаркантнија у Милосављевићевом приступу фељтонској структури јесте близина из које он ту структуру сагледава. Јер са̂мо градивно ткиво очигледно добро познаје „изнутра“, док је недовољно познате рубове приљежно истражио. Истовремено, све је то изливено у јасне, питке, а стилски постојане реченичне целине, при чему је тон са̂мог текста умерен и непретенциозан. Тако смо добили снажно и живописно уметничко транспоновање доступне, нажалост невелике историографске грађе, уз имагинативно допуњавање уочених празнина, али с мером, тек толико да се осенче аутору битни детаљи. Крајњи резултат је врхунски фељтон велике сазнајне вредности, због које је страшан усуд читаве једне генерације глумаца Српског народног позоришта прешао пут од заборава ка сећању.

Ана Ђорђевић
СМЕДЕРЕВО 1941.

Александар Милосављевић
СТРАДАЊЕ ГЛУМАЦА СНП-а
У СМЕДЕРЕВУ 1941.

Издавач
СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ
www.snp.org.rs

За издавача
др Зоран Ђерић

Обликовање
Радуле Бошковић

Коректура
Ивана Илић Киш

Компјутерски слог
Љиљана Билбија

Графички уредник
Соња Видаковић Савић

Архивске фотографије
Архив Српског народног позоришта
и новинска документација

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

821.163.41-2
821.163.41-92

ЂОРЂЕВИЋ, Ана, 1977-
Смедерево 1941. / Ана Ђорђевић. Страдање глумаца СНП-а у Смедереву 1941. / Александар Милосављевић. - Нови Сад : Српско народно позориште, 2020 (Београд : Службени гласник). - 144 стр. : илустр. ; 21 cm

Тираж 300.

ISBN 978-86-80951-44-7

1. Милосављевић, Александар, 1958- [аутор]

COBISS.SR-ID 16160265

Био је четвртак, пијачни дан у Смедереву, година ратна – 1941. Између шестоаприлског бомбардовања, које је означило почетак Другог светског рата у Краљевини Југославији, и тог 5. јуна прошло је два месеца током којих се држава распала. Ипак, живот се наставио. А онда се у 14:10 сати проломила експлозија која је Смедерево претворила у српску Хирошиму. У ваздух је одлетело 430 вагона оружја и муниције, лагерованих у Смедеревској тврђави, начинивши кратер ширине 100 метара и дубине 15 метара. У експлозији је животе изгубило неколико хиљада људи, међу којима и седамнаест чланова глумачког ансамбла Српског народног позоришта, тадашњег Народног позоришта Дунавске бановине кнеза намесника Павла.

Откривајући *могуће* последње тренутке у животима глумаца, драма Ане Ђорђевић, изведена у њеној режији у СНП-у, сведочи о судбини хистриона у драматичним временима, а фељтон Александра Милосављевића, публикован у новосадском листу „Дневник“, на основу докумената реконструише Смедеревску трагедију...